

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА
БИЗНЕСІ
МАЗАЛАЙ БЕРМЕЙІК

4-бет

ЖИ АРҚЫЛЫ
ЖАЗУШЫ
БОЛҒАН ЗАМАН

6-бет

САТИРАҒА
«САТЫЛЫП»
КЕТКЕН ЖАЙЫМ БАР

14-бет

ҚАЗАҚҰНИ 25 ЖЫЛ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ АПТАЛЫҚ

www.qazaquni.kz

qazaquni@mail.ru

2000 жылғы 11 тамыздан шыға бастады

№40 (1220) 05.10.2026

ҚАЗАҚ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ ҚАРА НАРЫ

Сіз қазақ журналистикасының қара нары, қазақ прозасында да соны соқпағымен дараланған жазушы, елдік мәселелерді ту еткен ерен қаламгер ретінде елімізге белгілі тұлғасыз. Ғұмыр жолыңызды ұлттық баспасөздің дамуына арнап, талай жыл бойы қоғамдағы өзекті тақырыптарды батыл көтеріп, ақиқаттың ақ жолынан айнымай келесіз.

8-9 беттер

ҮНДІ МҰХИТЫНА ШЫҒУ ҚАЗАҚСТАНҒА ҚАНШАЛЫҚТЫ ТИІМДІ?

3
бет

ПОЧЕМУ ЛИНГВИСТЫ ВВОДЯТ НОВЫЕ СЛОВА ВОПРОКИ ЗАКОНУ?

10
бет

ДОМБЫРА ҰСТАЙ БІЛГЕН БАЛА ЕЛДІ ДЕ ҰСТАЙ БІЛЕДІ

5
бет

Қасым-Жомарт ТОҚАЕВ:

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ТЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУҒА ЖОЛ АШАДЫ

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Astana AI Film Festival халықаралық кинофестивалінің ашылу салтанатына қатысты. Президенттің пікірінше, жасанды интеллекттің тың мүмкіндіктері жастардың әлеуетін арттыруға жол ашады.

— Қазіргі таңда шағын шығармашылық ұжымдар үлкен студиялармен бәсекелесе алады. Шығармашылық адамдары мен түсірілім топтары үшін фильм түсіруде продюсерлік компаниялардың табалдырығын тоздырып, демеуші іздеудің қажеті жоқ. Нарыққа шығудың жолы әлдеқайда жеңілдеді. Бұл бір жағынан бәсекелестікті арттырып, екінші жағынан талантты адамдардың өзін танытуына мүмкіндік береді. Осы оң өзгерістерді креативті қауымдастықты біріктіру жолында тиімді пайдалануымыз керек. Әрине, жасанды интеллект асқан дарын иесімен шендесе алмайды, дегенмен ғұмырын шығармашылыққа арнаған адам-

дар үшін таптырмайтын көмекші, — деді Мемлекет басшысы. Президент Astana AI Film Festival халықаралық байқауының талантты әрі мақсатшыл жандарға тың мүмкіндік сыйлап, әлемдік креативті индустрияны ілгерілетуге септігін тигізетініне сенім білдірді.

— Астана төрінде осындай жаһандық ауқымдағы іс-шараның өтуі кездейсоқ емес. Қазақстан — жастардың елі, халқымыздың орташа жасы — 33 жас. Мен Қазақстан жастарын білімге ұмтылатын, жаналыққа құштар, озық ойлы азаматтар деп санаймын. Жақынға да, алысқа да

мейіріммен қарау, ешкімді бөліп-жармау — халқымыздың бойында бар асыл қасиет. Мұны әлем жұртшылығы да жақсы біледі және мойындайды деп ойлаймын. Мәселен, бүгінгі фестивалге әлемнің 125 елінен 8 мыңнан астам өтінім келіп түсті. АҚШ, Үндістан, Қытай, Оңтүстік Корея, Ұлыбритания, Индонезия, Жапония, Бразилия, Франция және өзге де ел азаматтары өз жұмысын жолдады. Осы тұста қазылар алқасының құрамында әлемге әйгілі өнер және технология саласының мамандары бар екенін айрықша атап өткім келеді. Мен бүгін баршаныңға ерекше алғыс айтамын. Осы байқаудың арқасында қатысушылар өзара тәжірибе алмасып, болашақта бірлескен жобаларды жүзеге асырады деп сенемін, — деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Іс-шараның ашылу салтанатында Astana AI Film Festival халықаралық фестивалінің негізін қалаушы Алмас Жали, Freedom Holding Corp бас директоры Тимур Турлов, Network School негізін қалаушы Баладжи Шринивасан, фестиваль қатысушысы Джамин Таскер және Astana AI Film Festival халықаралық фестивалі қазылар алқасының төрағасы Одри Азуле сөз сөйледі.

ОНДАҒАН МИЛЛИОН ТОННА ЖЕМ-ШӨП ДАЙЫНДАЛДЫ

Облыс әкімдіктерінің жедел мәліметіне сәйкес, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер алдағы қысқы кезеңге 40 млн. тоннадан астам жемшөп дайындады. Бұл жоспарланған көлемнің 103,5 пайызына тең.

Атап айтқанда, 26,6 млн тонна шөп, 2,4 млн. тонна пішендеме, 2,5 млн. тонна сүрлем, 4,6 млн. тонна сабан және 3,9 млн. тонна құнарлы жем дайындалды. Шөп дайындау жоспары 103,3 пайызға, пішендеме 102 пайызға орындалған. Сабан дайындау 96,2 пайыз болса, сүрлем 89,2 пайызды құрады.

Жемшөп дайындау жоспарының артығымен орындалуы қосымша сақтық қорларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл қыс мезгіліндегі қолайсыз ауа райы жағдайында мал шаруашылығының тұрақты жұмыс істеуіне ықпал етеді.

Сонымен қатар шаруашылықтарда өткен қыстан қалған 5,6 млн. тонна жемшөп қоры бар. Бұл қор малдың қысқы азығына деген қажеттілікті өтеуге жұмсалады.

Алдағы қыс кезеңінде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді жемшөппен қосымша қамтамасыз ету үшін «Азық-түлік келісімшарт корпорациясы» АҚ жемдік астық қорын қалыптастырады. Қажет болған жағдайда аталған қор мал шаруашылығы қожалықтарына резерв ретінде пайдаланылмақ.

Ауыл шаруашылығы министрлігі облыс әкімдіктерімен бірлесіп, жемшөп дайындау науқанын тұрақты бақылауда ұстап отыр. Бұл жұмыс мал шаруашылығы қожалықтарын қажетті азықпен қамтамасыз етіп, қысқы кезеңді тұрақты өткізуге бағытталған.

ҚАЗАҚСТАН ТҮРКІ ЕЛДЕРІНЕ ДӘРІ-ДӘРМЕКТІ БІРЛЕСЕ САТЫП АЛУДЫ ҰСЫНДЫ

Қазақстанның Денсаулық сақтау министрі Ақмарал Әлназарова Бішкекте өткен Түркі мемлекеттері ұйымына (ТМҰ) мүше елдердің денсаулық сақтау министрлерінің 6-шы кездесуінде дәрі-дәрмек сатып алу тетіктерін біріктіруді ұсынды.

Министр ТМҰ мемлекеттері арасындағы ынтымақтастықтың болашағы зор бағыттарының бірі дәрі-дәрмектер мен медициналық бұйымдарды еларалық сатып алу тетігін әзірлеу екенін атап өтті.

Бұл дәрі-дәрмектердің қолжетімді болуына жол ашады, халықаралық өндірушілермен ынтымақтастықты кеңейтеді және дәрі-дәрмектердің қауіпсіздігін нығайтады.

Осы мақсатта 2009 жылдан бері дәрі-дәрмектер мен медициналық бұйымдарды сатып алуды орталықтандырып келе жатқан Бірыңғай дистрибьютор «СК-Фармация» ЖШС компаниясының тәжірибесі мен инфрақұрылымын пайдалануға болады.

— 2026 жылдың алғашқы жартыжылдығының қорытындысы бойынша, 2,75 миллион пациентке тегін дәрі-дәрмектер берілді. Медициналық ұйымдар 258 миллиард теңгеге (шамамен 573,3 миллион АҚШ доллары) өнім алды. Сатып алу барысында 68 миллиард теңге (шамамен 151,1 миллион АҚШ доллары) үнемделді, — деп атап өтті министр.

Ведомство басшысының айтуынша, қырғыз тарапының алдын ала есебі бойынша, бастапқы 17 дәрі-дәрмекті сатып алудың Қырғыз Республикасы 628 мың АҚШ долларын үнемдейді (шығындар шамамен 55%-ға төмендейді).

Сонымен қатар, Ұйым ішіндегі ынтымақтастықты нығайту үшін Ақмарал Әлназарова Дүниежүзілік

денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) бенчмаркингіне сәйкес, 3-ші жетілу деңгейіне сай дәрі-дәрмекті ТМҰ елдерінде жеделдетілген тіркеу рәсімін енгізуді ұсынды.

— 2026 жылы Қазақстан ТМД елдері арасында дәрілік заттарды реттеу саласында Жаһандық бенчмаркинг құралы негізіндегі ДДСҰ-ның 3-ші жетілу деңгейіне жеткен алғашқы ел болды. Түркияда да ДДСҰ-ның 3-ші жетілу рейтингі бар екенін ескере отырып, біз қазіргі уақытта елдеріміз арасында дәрілік заттарды тіркеуді жеделдетудің екіжақты тетігін құру мүмкіндігін қарастыруды ұсынамыз, — деді Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрі.

Министр сонымен қатар Қазақстан ұлттық реттеу жүйелерінің 3-ші жетілу деңгейіне жету үшін практикалық тәжірибе алмасу мақсатында ТМҰ елдерімен тығыз ынтымақтастықта болуға дайын екенін тілге тиек етті.

ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫ ЖАҢАРТЫЛДЫ

Оқу-ағарту министрлігі 1-сынып оқушыларының сауатын ашу бағытында енгізілген өзгерістер жөнінде мәлімдеді.

— Тілдік пәндердің мазмұны жаңартылды. Әліппеге дейінгі кезең 12 сағатқа дейін ұзартылып, «Әліппе» пәнін оқытуға 84 сағат бөлінді. «Ана тілі» пәні бірінші сыныптың екінші жартыжылдығынан бастап оқытылады. Сонымен қатар, қазақ тілінде білім алуды алғаш бастайтын балалар үшін арнайы тілдік бейімдеу бағдарламасы енгізіледі, — дейді білім министрлігі.

Министрліктің мәліметінше, бастауышта білім мазмұнын жаңартудың негізгі мақсаты — оқу материалының сабақтастығын қамтамасыз ету, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келмейтін күрделі тақырыптарды оңтайландыру, сондай-ақ оқу, жазу, математикалық және функционалдық сауаттылықтың берік негізін қалыптастыру.

— Аталған бағдарламамен камту көрсеткішін 2026 жылы 50%-ға, 2027 жылы 80%-ға, ал 2028 жылы 100%-ға жеткізу жоспарланған. Жаңартылған оқу бағдарламаларын іске асыру нәтижесінде математика және тілдік пәндер бойынша білім сапасын 2027 жылы 15%-ға, 2028 жылдың қорытындысы бойынша 35%-ға арттыру көзделіп отыр, — деп түйіндеді сөзін сала маманы.

ЕЛДЕ ЖҮЗДЕН АСҚАН ҚАНША АДАМ ЗЕЙНЕТАҚЫ АЛАТЫНЫ АЙТЫЛДЫ

Қазақстанда зейнетақы төлемдерін алушылар арасында жасы 100-ден асқан 300 азамат бар.

Еліміздегі ең қарт азамат Ұлытау облысында тұрады. Ол 116 жасқа толған туған күнін атап өткен.

100 және одан жоғары жастағы азаматтар саны бойынша Алматы көш бастап отыр. Бұл мегаполисте ондай 41 адам тұрады.

Ұзақ өмір сүрушілер саны бойынша екінші орында Түркістан облысы орналасқан. Мұнда 100 жастан асқан 32 тұрғын бар. Ал Алматы облысында осындай жастағы 25 азамат тұрады. Ең қарт қазақстандықтардың қатарында Ұлытау

облысының 116 жастағы тұрғыны, Павлодар облысының 114 жастағы тұрғыны және Қостанай облысының 111 жастағы тұрғыны бар.

ОН ЖЕТІ АДАМ ӨРТТЕН ҚҰТҚАРЫЛДЫ

проблемалары мен қажеттіліктеріне, өмір сүру сапасын арттыру мәселесіне назар аудару.

қабаттағы ательеде ашық жалын байқалып, қою түтін болған.

Дереу өрт сөндіру жұмыстары басталып, бір мезгілде үй тұрғындарын эвакуациялау жүргізілді. ТЖМ қызметкерлері үш буынды саты мен автосатыны пайдалана отырып, жоғарғы қабаттардан 17 адамды, оның ішінде 4 баланы құтқарды.

Өрт 50 шаршы метр аумақта толықтай сөндірілді. Зардап шеккендер жоқ.

Аталған жоба Орталық Азия мен Оңтүстік Азияның көлік қатынасын қамтамасыз ету мақсатындағы жаңа теміржол бағытын қалыптастыруға, халықаралық тасымал, сауда, логистика және инвестициялық ынтымақтастықты дамыту үшін қосымша мүмкіндіктер жасауға жол ашады.

«Меморандум аясында тараптар техникалық, экономикалық зерттеулер мен талдау жұмыстарын жүргізуді, қажетті теміржол инфрақұрылымын және онымен байланысты нысандарды дамытудың орындылығын зерделеуді көздейді. Қазақстан мен Өзбекстанның дамыған теміржол инфрақұрылымы және айтарлықтай транзиттік әлеуеті бар. Біріккен Араб Әмірліктері көлік инфрақұрылымы, логистика және ірі инвестициялық жобаларды іске асыру саласында халықаралық тәжірибеге ие. Осылайша тараптардың ынтымақтастығы CASA жобасын жан-жақты пысықтауға және оны іске асырудың оңтайлы тетіктерін айқындауға мүмкіндік береді», — делінген Үкімет хабарламасында.

Сондай-ақ, тараптар әрі қарай жасалуға тиіс қадамдар мен бірлескен жұмыстың нақты бағыттарын талқылады. Бұл орайда жобаның техникалық, экономикалық және қаржылық мәселелерін жан-жақты пысықтап алу жайы айтылды. Ол үшін арнайы Жұмыс тобын құру мүмкіндігі қарастырылып жатыр.

ПӘКІСТАН – ЕКІ БАҒЫТТЫҢ БІРІ

Осылайша, Қазақстан мен Өзбекстан сонау Үнді мұхитына шығу мүмкіндігіне ие болғысы келіп отыр. Бірақ оның жолы оңай емес. Өйткені ол жаққа кілен саяси жағдайы тұрақсыз елдер арқылы өтуге тура келеді. Қазақстан үшін, жалпы Орталық Азия мемлекеттері үшін Үнді мұхитына шығудың негізгі екі бағыты бар. Осы екі бағыт мүделі тараптар арасында өте көп талқылануда.

Сонымен, біріншісі — Ауған елі арқылы Пәкістанға өту. Бұл — жаңағы айтылған, БАӘ атсалысатын CASA жобасы бойынша жасалатын бағыт. Осы жоба аясында Пәкістанның Карачи, Касим және Гвадар кемежайларына Ауғанстан жерімен өтетін жаңа теміржол желілері салынбақ. Бұлар — Арабия теңізіндегі тереңулары кемежайлар. Ал бұл теңіз Үнді мұхитының солтүстік жағында орналасқан. Егер жоба жүзеге асса, жүктер Қазақстанның шекарасынан Пәкістанның кемежайларына дейін бар болғаны 11-12 күннің айналасында жеткізілмек.

Исламабад жоғарыда аталған Карачи, Касим және Гвадар кемежайларын Қазақстанның пайдалануына беруге дайын. Сонымен қатар, еркін экономикалық аймақтарда бірлескен кәсіпорындар ашу жайы қарастырылуда. Бұл туралы жазда Пәкістанның Теңіз істері федералдық министрі Мұхаммад Жунайд Ануар Чаудри мәлімдеді.

— Пәкістанның теңіз кемежайлары Қазақстан мен бүкіл Орталық Азия аймағына транзит торабы ретінде қызмет ете алады. Сөйтіп, Парсы шығанағы, Африка және

ҮНДІ МҰХИТЫНА ШЫҒУ ҚАЗАҚСТАНҒА ҚАНШАЛЫҚТЫ ТИІМДІ?

Астана, Ташкент және Абу-Даби Пәкістанның теңіз порттарына баратын Қазақстан – Өзбекстан – Ауғанстан – Пәкістан, яғни CASA (Central Asia South Asia – Орталық Азия – Оңтүстік Азия) жаңа темір жол бағытының жобасын бірлесіп пысықтауға кіріспек. Өткен аптада сондай ниетпен Қазақстан мен Өзбекстанның Көлік министрліктері және Біріккен Араб Әмірліктерінің (БАӘ) Энергетика және инфрақұрылым министрлігі арасында CASA жобасы аясындағы ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды.

Оңтүстік-Шығыс Азия нарығына қол жеткізуге мүмкіндік береді, — деді Чаудри мырза.

АУҒАНСТАНМЕН АРАМЫЗ ЖАҚСЫ

Былтыр сәуір айында еліміздің Ауғанстанда теміржол төсеуге 500 миллион АҚШ долларын бөле алатыны мәлім болды. Бұл үшін Герат қаласында логистика және көлік компаниясын ашу жоспарланған.

Жалпы, Қазақстан аталған елмен қарым-қатынас, алыс-берісті жан-жақты дамытуға барынша күш салып жатыр. Сол өткен жылдың көктемінде Премьер-министрдің орынбасары — Ұлттық экономика министрі Серік Жұманғарин бастаған үлкен сапартоп Ауғанстанға барып қайтқан еді. Оның құрамында еліміздің шенеуніктері, бизнесмендер мен түрлі саладағы мамандар болды.

Сол кезде жер қойнауындағы қазба байлықтарды игеру жайы да талқыланды. Ауған жағы бұл мәселе бойынша қазақтардың қолын қақпайтынын білдірді. Қайта өз тарапынан да барынша қолғабыс жасамақ. Екі мемлекет арасында бірлескен техникалық комитет пен жер қойнауындағы қорды геологиялық барлау және зерттеу жөніндегі комиссия құрылды. Сөйтіп, біздің тарап ол жерден сирек кездесетін және түрлі-түсті металдар өндіруді көздеп отыр. Бұл елмен басқа салаларда да ынтымақтастық арта түседі.

Осы сапар қорытындысы бойынша Ауғанстанмен арада 140 миллион доллар көлеміндегі сауда келісімдері жасалды. Негізі, бұл — өз алдына бөлек әңгіме. Бірақ оған да теміржол қатынасының дамығаны керек қой...

ЕКІНШІ БАҒЫТ — ИРАН

Ал енді тікелей тақырыпқа келсек, Қазақстан, жалпы оның төңірегіндегі Орталық Азия елдері үшін Үнді мұхитына шығудың екі жолы бар екенін жоғарыда айттық. Екінші бағытымыз Иран болып тұр. «Болып тұр» дейтініміз, бұл да оңай жол емес. Өйткені Тегеранның да халықаралық саяси аренадағы жағдайы баршаға мәлім. Бірақ соғыс өз алдына, біз өз тіршілігімізді жасауымыз керек. Қазақстан сыртқы саясатта о бастан көпвекторлы бағытты ұстанып келеді.

Біздің елден Иранға Түрікменстан арқылы өтетін халықаралық теміржол желісі бұрыннан бар. Ол 2009-2014 жылдар аралығында салынған. Қазақстан Парсы шығанағы (Бендер-Аббас кемежайы) мен Ормуз бұғазына шығуға дәл осы бағытты пайдаланбақ.

Биыл біздің мемлекет Иранмен де шикізат экспорты үшін кемежай инфрақұрылымына қолжетімді жағдай орнатуға қатысты келісім жасады. Енді Тегеран Қазақстанға Ормуз шығанағындағы Шахид Раджаи (Бендер-Аббас қаласы) кемежайынан жер бөлуге тиіс. Сондай-ақ, парсылар Чабахар кемежайында Қазақстанның жұмыс істеуіне мүмкіндік беруге дайын екенін айтып отыр. Бұл нысан Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Азия нарығына тікелей шығуды қамтамасыз етеді.

Осы мақсаттағы Чабахар — Захедан теміржолы өткен аптада салынып бітті. Оның ұзындығы — 730 шақырым. Үндістаннан Ауғанстан, Орталық Азия елдері және Ресейге, сосын кері қарай да жүк тасымалын ағылтатын бұл құрлықтағы бағыт алдағы үш-төрт айда пайдалануға беріледі деп жоспарланып отыр. Ол Үнді мұхитының жағалауында

орналасқан жаңағы Чабахар кемежайын Иранның бүкіл көлік желісімен байланыстырады. Бұл Үндістанның жүк тасымалын Пәкістан жерін айналып өтіп жасауына да мүмкіндік береді.

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК БАНКТІҢ ҚОЛДАУЫ

Қазақстанның ірі инфрақұрылымдық және логистикалық жобаларды табыс әкелетіндей деңгейде жүзеге асыруына халықаралық қаржы институты қолдау білдіретін болды. Жақында Премьер-министр орынбасары — Ұлттық экономика министрі Серік Жұманғарин Дүниежүзілік банктің Еуропа және Орталық Азия аймағындағы әл-ауқат мәселелері жөніндегі өңірлік директоры Абебе Адугнамен кездескен. Олар алдағы ынтымақтастық жайын талқылады.

Дүниежүзілік банктің Қазақстанмен жұмыс істеп келе жатқанына 30 жылдан асты. Ол 33 жылда елімізде жалпы құны 8 миллиард АҚШ доллары болатын 50-ден аса жобаның жүзеге асуына септігін тигізді. Бұл — көлік, білім беру, қоршаған ортаны қорғау, цифрландыру және экологиялық технология салаларындағы жобалар.

Ұлттық экономика министрі біздің мемлекет инфрақұрылымды дамытуды тек ішкі қажеттілік тұрғысынан ғана емес, аймақ шеңберінде де қарастыратынын мәлімдеді. Қазақстан осы мақсаттағы жобаларды жүзеге асыруға, оның ішінде Орталық Азияны және өзге де аймақтарды байланыстыратын логистика жүйесін дамытуға аса мүдделі. Ал Дүниежүзілік банк қаржыландыру жағынан қолдау білдіруге дайын.

— Әңгіме тек біздің ішкі жолдарымыз бен теміржолдарды жақ-

сарту туралы ғана болып отырған жоқ. Бұл жолдардың барлығы бізге де, көрші елдерге де тиімді болуын қамтамасыз етуіміз керек, — деді Серік Жұманғарин.

ТИІМДІЛІК ПЕН ҚАҰІП

Біз үшін сонау шалғайдағы Үнді мұхитына шығудың тиімділігі қандай? Оған жететін бағыттың бойындағы саяси жағдайы қиын елдерден қандай қауіп күтуге болады? Сөз соңында осы мәселеге сәл тоқталсақ.

Қазақстан әлемдік мұхитқа немесе теңізге тікелей шыға алмайды. Бұл халықаралық логистикада кәдімгідей қиындық тудыратыны аян. Сондықтан, экономистердің ойынша, қазір еліміздің теңізіндегі тікелей транзитсіз «тұншығып» отырған жайы бар. Осы жағынан келгенде, әлемге шығатын мұхит пен теңіздің қай-қайсысы да біз үшін тиімді болғалы тұр. Мысалы, жоғарыда сөз болған оңтүстік бағыт сәтімен жүзеге асса, Орталық Азия (оның ішінде, әрине, Қазақстан) әлемдік жол торабына айналмақ. Сол арқылы отандық тауарлар үшін Үндістанның, Парсы шығанағы, Шығыс Африка және Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің аса ірі нарығына даңғыл жол ашылады. Бұл транзитті дамытуға ғана емес, қойма инфрақұрылымдарын, құрлықтағы аймақтарды қалыптастыруға, шекара маңында жаңа өндіріс орындарын ашуға мол мүмкіндік береді.

Ал қауіп жағына келсек, оның бесенеден белгілі тұсы бар. Бұл — Ауғанстан мен Иранның геосаяси жағдайы. Тым күмәншіл сарапшылардың ойы осыған саяды. Олар билігінде Талибан қозғалысы отырған Ауғанстан арқылы теміржол төсеу ісіне үлкен күдікпен қарайды. Иран төңірегіндегі жағдайдың да мәз еместігі мәлім. Үнемі санкциялық қысым мен аймақтық қақтығыстарға ілігіп жатады. Оның үстіне, әсіресе, Ауған жері арқылы өтетін Пәкістан бағыты аса мол қаржыны қажет ететіні тағы бар.

Бірақ, қалай десек те, әлемдік су жолдарына шығу Қазақстанға ауадай қажет. Қауіпсіздік жағын қамтамасыз ету мәселесі шешілер. Қаржы да табылар. Дүниежүзілік банк көмек қолын ұсынып жатыр ғой. Сондықтан бұл жерде «шешінген судан тайынбастың» әрекеті жөн.

Оразәлі БАЙМҰРАТ

Фото: primeminister.kz

«Ақ жол» партиясынан Құрылтай депутаты Юрий Ли жалған брокерлердің қазақстандық БАҚ-тағы заңсыз жарнамалары туралы депутаттық сауалды жолдады.

Қазақстанда отандық масс-медианың интернет ресурстарында өзін инвестициялық брокер ретінде таныстырып, ҚНРДА (Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі — ред.) лицензиясы немесе АХҚО (Астана халықаралық қаржы орталығы — ред.) рұқсаты болмаса да азаматтарға өз қаржысын инвестициялауды ұсынатын шетелдік интернет жобалардың жарнамалануы жүйелі сипат алып отыр. Мұндай материалдар тек әлеуметтік желілерде ғана емес, жергілікті және салалық басылымдардың сайттарында да «пікір білдіру», «шолу», «сараптама» ретінде жарияланып, соның салдарынан халықтың тәуелсіз журналистік ақпарат туралы екіұдай көзқарасы қалыптасады.

«Ақ жол» ҚДП 2023-2026 жылдар аралығында жүргізген мониторингі нәтижесіне сәйкес, қазақстандық 51 интернет ресурсында осындай 48 жоба туралы 168 мақала жарық көрген. «Жарнама туралы» заңының талаптары өрескел бұзылған, себебі, бұл 48 жобаның ешқайсысы ҚНРДА лицензиясы немесе АХҚО рұқсатына ие еместігі анықталды. Оған қоса, қаржы нарығын мемлекеттік реттеу туралы заңнамаға сәйкес, қаржы нарығындағы кәсіби қызметтерді тиісті лицензияларсыз жүзеге асыруға тыйым салынған. Алайда жарияланған материалдарда

ҚР БАС ПРОКУРОРЫ Б.Н.АСЫЛОВҚА
ҚР АҚПАРАТ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ МИНИСТРІ А.О. ҚЫРЫҚБАЕВҚА

ЖАЛҒАН БРОКЕРЛЕРДІҢ ЖАРНАМАСЫ ӨРІП ЖҮР

лицензия, оның нөмірі, оны берген орган жөнінде ешбір ақпарат жоқ.

Бұл жерде мәселе кейбір мақалалардың талапқа сай еместігінен бөлек, заңмен белгіленген қаржылық реттеу аясынан тыс қаржы қызметтерін көрсететін тұлғалар жөнінде жаппай материалдар жариялау туралы болып отыр.

Әсіресе, Industrial Trading мәселесіне ерекше көңіл бөлуге болады. Аталған ұйым ҚНРДА тарапынан адал емес қызмет көрсетушілер тізіміне енгізіліп, қаржылық лицензиялау мен реттеу аясынан тыс күйде қалған. Ал олармен қандай да бір қаржылық операциялар жасау азаматтардың салған қаражатын жоғалтуына әкеп соғуы мүмкін.

Соған қарамастан, agroinfo.kz және Oskemen.info сайттарында бұл туралы материалдар әлі тұр.

Мысалы, 2024 жылдың 26 сәуірінде жарияланған «Industrial Trading отзывы: брокер, которому точно можно доверять» мақаласы.

Одан бөлек, ҚР ПМ ведомстволық сайтында «Industrial Trading» брендин пайдалануға қатысты қылмыстарды тергеу, тұрғындардың күмәнді схемаларға тартылып, нәтижесінде мүлктік залал шеккені жөнінде ақпараттар бірнеше рет жарияланған.

Осыған байланысты заңды сауал туындайды: қазірдің өзінде қаржы реттеушісі мен құқық қорғау органдарының назарында тұрған мекеме жөніндегі материалдар не себепті қазақстандық интернет ресурстар арқылы әлі де жарнамаланып келеді?

2026 жылы бұл мәселе шешіlmек түгілі, керісінше, жана қарқын алып отыр.

2026 жылдың қаңтар-шілдесі аралығында күмәнді қызмет белгілері бар төрт жоба туралы кемінде 19 жарияланым анықталды. Атап айтқанда:

NTX Prime британдық NTXPRIME UK Limited заңды тұлғасына сілтеме жасайды. Алайда аталған компания Ұлыбританияның заңды тұлғалар тізілімінде де, британдық қаржы реттеушісі (FCA) тізілімінде де жоқ. Қолда бар материалдарға сәйкес, аталған ұйым клиенттерінің төлемдері заңды тұлғаның есепшотына емес, жеке тұлғалардың — дропперлердің банк карталарына қабылдануы мүмкін. Global Reachout та қаражат тартудың осыған ұқсас моделін пайдаланады.

Blu-Alliance өз кезегінде ALLIANCE STRATEGIES LIMITED компаниясына сілтеме жасайды. Алайда, дәл осындай атаудағы компания телекоммуникация және IT-консалтинг саласында жұмыс істейді. Ол FCA тізілімінде жоқ, ал қаражат бұл жағдайда да жеке тұлғалардың банк карталарына қабылданады.

JPM Analytics болса Freedom Finance Europe Ltd. арқылы жұмыс істейтінін мәлімдейді. Алайда, Freedom Finance қолдау қызметінің ақпаратына сәйкес, аталған жоба оның мақұлданған агенттері қатарында жоқ.

«Жарнама туралы» заңға сәйкес, жарнама беруші, жарнама жасаушы және жарнама таратушы — жарнамалық қатынастардың дербес қатысушылары болып табылады. Демек, шетелдік жарнама берушінің болуының өзі

ел аумағында жарнаманы тарату кезінде заңнама талаптарының сақталуын тексермеуге негіз бола алмайды.

Осыған байланысты уәкілетті органдар мен БАҚ тарапынан тиісті әрі жедел шара қолданудың жоқтығы алаңдаушылық туғызады.

Іс жүзінде азаматқа алдымен тәуелсіз журналистік материалға сырттай ұқсас жарияланым арқылы өз қаражатын белгісіз инвестициялық жобаға сеніп тапсыру ұсынылады. Ал мемлекеттік органдар нақты зиян келтіріліп, жәбірленушілерден арыздар түскеннен кейін ғана әрекет етеді.

Жоғарыда баяндалғандардың негізінде, «Ақ жол» ҚДП фракциясы келесіні сұрайды:

1. Аталмыш депутаттық сауалда көрсетілген барлық фактілер бойынша кешенді тексеру жүргізуді.

2. Мұндай жарнаманы жедел анықтау және жолын кесу мақсатында ҚНРДА, масс-медиа саласындағы уәкілетті орган мен құқық қорғау органдарының тұрақты өзара іс-қимылын қамтамасыз етуді.

3. Жарнама берушілердің, жарнама жасаушылардың және жарнама таратушылардың әрекеттеріне «Жарнама туралы» заң және қаржы нарығын мемлекеттік реттеу саласындағы заңнама талаптарының сақталуы тұрғысынан құқықтық баға беруді.

Көрсетілген фактілерді растайтын материалдар депутаттық сауалға қоса беріледі.

Құрметпен,
«Ақ жол» фракциясының
депутаттары
Ю. Ли
Д. Еспаева
О. Нұралдинов
А. Қожахметов
М. Шынасилова
Е. Юсупов
Д. Ахметжаев
Б. Бибаев

«Ақ жол» партиясынан Құрылтай депутаты Ермеққали Юсупов шағын және орта бизнес субъектілеріне бақылау-қадағалау жүктемесін азайту жөнінде мәселе көтерді.

«Ақ жол» демократиялық партиясы кәсіпкерлікті дамытуды, адал бәсекелестікті және бизнеске деген әкімшілік қысымды азайтуды тұрақты түрде қолдап келеді.

Бүгінде бизнес жаңа салық ережелеріне, мемлекеттік жүйелерді цифрландырылуына және реттеушілік өзгерістерге бір мезгілде бейімделуде. Бұл дегеніміз, бухгалтерлік есепті, бизнес-процестерді, сонымен қатар қаржылық жоспарлауды қайта құруға байланысты қосымша шығындарды талап етеді.

Шағын және орта бизнес, қосымша жұмыс орындарын құрып және салық базасын қалыптастырып, көптеген азаматтарды жұмыспен қамтамасыз етеді. Шындап келгенде, кәсіпкерлер мемлекеттің «көмегі» мен «қамқорлығын» қажет етпейді. Оларға тек, бітпейтін тексерістер мен әкімшілік қысымнан қорықпай жұмыс істейтіндей мүмкіншілік берілуі

ПРЕМЬЕР-МИНИСТРДІҢ ОРЫНБАСАРЫ – ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА
МИНИСТРІ С. М. ЖҰМАНҒАРИНГЕ

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ МАЗАЛАЙ БЕРМЕЙІК

керек. Сонымен қатар, мемлекеттік бақылау қауіп-қатерге негізделген сипатта болуы тиіс. Кәсіпкерлік кодексінің өзінде, бақылау шаралары тек заң бұзушылыққа қарсы бағытталып, Заңға бағынып жұмыс істейтін кәсіпорындарға ынталандыру қағидаттары бекітілген.

Тексеріс пен бақылауға келгенде, кішігірім кәсіпкер мен экономикаға үлкен ықпалы бар

ірі компанияны бір қатарға қоюға болмайды. Мемлекеттік тексерістер мен бақылау жұмыстары қауіп деңгейіне сай болуы керек. Шағын және орта бизнесті мазалай бермей, бар күш пен уақыттарын елге шынымен де үлкен зиян келтіруі мүмкін дейтін ірі нысандарды бақылауға жұмсалуды керек.

Осындай тәсілмен ғана адал кәсіпкерлерді артық қысымнан қорғап, Мемлекеттік қадағалауды,

көзге көрінерлік бұзушылықтардың алдын алудың нақты құралына айналдыруға болады.

Президент Тоқаев 2025 жылғы 8 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында, мемлекеттік органдардың бизнеске қатысты ескертпе жұмыстардың орнына тым қатаң әкімшілік шараларды қолдануды жалғастырып отырғанын ашық айтып, «Міндетті талаптар тізілімі, бизнесті артық

тексерулерден қорғаудың маңызды құралына айналуы тиіс» деп, атап өткен болатын.

Осыған байланысты «Ақ жол» фракциясы мынадай ұсыныстар жасайды:

1. Шағын және орта бизнес (ШОБ) субъектілерін тексеруге 1–2 жыл мерзіміне мораторий енгізу. Әрине, азаматтардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін жағдайларға, апаттарға, төтенше жағдайларға және заңда арнайы көзделген өзге де жағдайларға байланысты тексерулерді қоспағанда.

2. Қайталанатын, артық және негізсіз рәсімдерді болдырмау мақсатында ШОБ-қа қатысты реттеушілік талаптарды жан-жақты қайта қарастыру. Сонымен қатар бақылау шараларының барынша көп бөлігін кәсіпкерге баруды қажет етпейтін цифрлық және алдын алу сипатындағы форматқа көшіру.

3. Қадағалау ресурстарын бөлу жүйесін қайта қарап, негізгі назарды бұзушылық салдары өте ауыр болуы мүмкін ірі бизнеске, монополияларға және қауіп-қатері көп болатын кәсіпорындарға аударуды қамтамасыз ету.

Құрметпен,
«Ақ жол» фракциясының
депутаттары
Е. Юсупов
Д. Еспаева
О. Нұралдинов
А. Қожахметов
М. Шынасилова
Д. Ахметжаев
Ю. Ли
Б. Бибаев

Көшеден домбыра ұстаған бір топ бала өтіп бара жатты. Әрине, бәрі де қазақша сөйлеп барады. Біртүрлі елжіреп кеттім. Қала үшін таныс көрініс емес. Тіпті, таңсық көрініс деуге болады. Осыдан жиырма бес жыл бұрын осындай жағдай болуы мүмкін бе еді?

Өнерді сүйген адам — елін сүйген адам. Бәріміздің музыкант, өнерпаз болуымыз міндетті емес. Ол, ең алдымен, Алла-Тағаланың берген дарыны арқылы жүзеге асатын шаруа. Ал өз халқының мәдениетін, өнерін бала жастан бойына сіңіріп өскен бала ешқашан езбе, намыссыз, кісәпір болмайды. Одан тек қана жақсы адам, жақсы маман шығады. Өнер кісі бойындағы көп кемшілікті жояды.

Қай елді болсын ұстап тұрған — өзінің төлтума (самобытный) мәдениеті, өнері. Қазір керек болса, құдыретті өнер медицинаға да араласа бастады. Бұл өзі қазақта әу бастан дамыған. Мәселен, қобызбен емдеу терапиясы жүздеген жылдар бұрын басталып, бүгінде де қолға алынып жатыр. Демек, өнердің рухани емшілік қасиетіне де сөз жетпейді. Уақыт тауып, аптасына небәрі екі күй тыңдаған қазақ ұсақ-түйек сырқатқа сыр бермейді. Қазір бұл тәсілді жапондар қолға ала бастады. Оларда бұл тәсіл сазбен емдеу деп аталады. Оның құрамында біздің Нұрғиса Тілендиевтің де әндері бар деп естідік. Ғажап қой.

Өнердің құдыретіне тең келетін нәрсе кемде-кем. Кезінде саяси дәрменсіздіктер, тенсіздіктер үстемдік құрғанда өнер қонған қазақтың әні мен күйінің де талайға сес болғаны бар. Олай болмаса, кешегі күні Қазақстанға қасірет алып келген Колбин келе сала жұмысын Құрманғазы оркестрінің репертуарынан бастар ма еді? Болмаса қайран Тұрғыт Өзал Құрманғазы оркестрі ойнағанда еңкілдеп жылар ма еді? Демек, ұлтты ұлт ететін ұстын — өнер. Жә, бұл өзі шет-шегі жоқ тақырып. Токтайық.

Айтпақшы, бәрі балалардан басталып еді ғой. «Балаң жаман болса өзіндікі, жақсы болса халықтікі» дейді. Демек, балаңыз халықшыл, елшіл болсын десеңіз, өнерге беріңіз, домбыра ұстай білген бала балалықтан ерте алыстап, даналыққа да бір табан жақындай түседі. Домбыра ұстай білген бала ертең елді де ұстай біледі.

Өнерден ажырамаған ұрпақтың өресі биік болады, елге де жаны ашиды, осы елдің сөзін сөйлейді дегеніміз ғой.

ТАКСИСТІҢ ЖЕҢІСІ

Таксиде келе жатырмыз. Әңгіме қыза-қыза келе, «Мәдениетті, сауатты деп қандай адамды айтамыз?» деген мәселеге келіп тірелді. Күні бойы дес бермей отырған жирен шашты, көк көз келіншек сөзінің сонын «мен сауатты адаммын» деп, пафоспен бітірді.

— Кешіріп қойыңыз, сіз емес, мен сауаттымын-ау осы, — деді таксист.

— Қалайша? — деп ана кісі ыршып түсті. — Мен екі тілде — қазақша да, орысша да таза сөйлеймін, таза жазамын, сондықтан сауаттымын. Мәдениетті адам, ең, алдымен, өз тілін біліп, содан кейін өзге тілге құрметпен қарауы керек, — деді таксист.

Сол-ақ екен, әлгі бір тілді (қай тіл екенін ішіңіз сезіп отыр ғой) кісінің тілі байланып қалды. Дегенмен, ұяты бар екен, тез қайтты.

«Бір тілді білмесең (ол тілдің қайсы тіл екенін тағы да ішіңіз сезіп отыр) адам болмайсың» деген кеңестен қалған «тәмсілдің» жаны неткен сірі еді. Адамдардың санасына қалай сіңіп қалған. Мәдениеттілік, сауаттылық деңгейін бір тілмен өлшеуді әлі де қоятын емеспіз.

P.S.

Айтайын дегенім, мұндай өте нәзік мәселеде дауды көбейтіп, өректіп кететініміз бар ғой. Жағдайды жанжал емес, білім шешсе керек. Таксистің дейін көзі ашық ел қандай бақытты. Таксисті жеңісімен құттықтап, келісілген жолақының үстіне бес жүз теңге қосып бермек едім, ол алмады.

— Қанағат, — деді.

ДОМБЫРА ҰСТАЙ БІЛГЕН БАЛА ЕЛДІ ДЕ ҰСТАЙ БІЛЕДІ

Ол шын мәнінде мәдениетті, сауатты адам болып шықты.

ТЕЛЕДИДАР ТОЙХАНА ЕМЕС

Құдайдың бере салған бес күн демалысында үйде жатқан адам не істесін. Көк сандықты тамашалайды, әрине. Бірақ сол тамашаңыз тамтығымызды қалдырмаса ше? Жайшылықта уақыт бола бермейді, бұл жолы теледидар көруге уақыт таптық. Бұрын байқамадық па, білмеймін, жұрттың бәрі әнші болып кеткен бе деймін. Рас, қазақ — ақынжанды, өнерпаз халық. Бірақ соның бәрінің топырлап теледидарға шығуы міндет пе? Саудагері де, саясаткері де бұлған-бұлған ән салады.

Бір көкеміз «тепсе темір үзетін жігіттер лағман үзіп жүр» деуші еді. Сол кісі айтқандай, өзі әнші, өзі композитор, өзі ақын, өзі сықақшылар қаптап кетіпті. Бұрыннан айттылып жүрген танымал әндер болмаса, әлгі «жан-жақты таланттардың» әлеуләйі мен халаулайының бірде-бірі есте қалсайшы. Ән емес, тост айтып тұрған тәрізді. Жақсы ән бір-екі айтылғаннан-ақ құйма құлағымызға кіре кетуші еді. Кілең бір құлақ кесетін өңкей шуылдақ. Қазақтың, сірә, «ұялмаған әнші болады» дегені рас. Осының бәрі әркімнің өз ісімен айналыспай, өнерді табыс көзі көретіндердің тірлігі. Тойда өріп жүргендер теледидарда да өріп жүр. Талғам қайда? Талап кайда? Теледидар тойхана емес қой.

Бұл не өзі?! «Тәйт» дейтін біреу жоқ па?! Қайран текті өнердің тұнығы осылай лайлана бере ме?! Кішкентай даусы барлардың, ерінбегеннің бәрі әнші бола бере ме? Теледидар — таразы, өлшеуіш, көпшілік көз тігетін жер. Бұл — миллиондардың аудиториясы. Тәрбие теледидардан тарайды.

Далада — тарсылдақ, үйде — шуылдақ. Бес күн өтті осылай.

P.S.

Баяғыда бір шал «ұл туатын-ақ келін еді, шуылдап жүріп қыз туғыздыңдар» деген екен. Ұлы не, қызы не, бәрібір ғой.

Алайда өңкей шуылдақтың тірлігіне күйінген қарияның сөзінде де шындық бар еді. Өнердің киесінен қорықсақ болар еді. Ұлт құнарсызданып барады-ау осы ?!

ӨНЕРДІҢ ТҮБІНЕ ӨЛЕРМЕНДІК ЖЕТЕДІ

Бір басылым «қазір адамнан басқаның бәрі сатылады» деп жазды. Сонда адам сатыл-

май жатқан болып шығады ғой. Республика заң орындарының мәліметіне сүйенсек, арнайы тапсырыспен кісі өлтіргендер жетерлік. Тәнін, өзегін жарып шыққан бауыр еті баласын сатып жатқандар ше? Осыдан кейін барып адам алдағы уақытта «ең өтімді тауарға» айналуы әбден мүмкін деген қорытынды жасамасқа бола ма?!

Ертеректе Әйткеш Толғанбаевтың дүниеден қайтқанына қырық күн толғанына орай дастархан жайылды. Марқұмды ағайын, дос-жарандар, көз көргендер еске алды. Тамаша музыкантты өз халқы біле бермейді. Әрине, бұл да көп кемшілігіміздің бірі. Сөйлегендердің арасында өзімізден гөрі неміс азаматының лебізі есімде қалып қойыпты. Сол азамат аз айтса да саз айтып, көп нәрсені ұқтырып кетті. Өзімізге бір сәт өзгенің көзімен қарадық. Әйтекеңнің шебер орындауындағы Штраустың, Бахтың, т.б. туындыларын тілге тиек етіп, тамсанды. Әйтекең неміс боп туған жоқ, қазақ еді ғой деген ой іште қалды.

Өмір өтіп барады. Бір қорқыныштысы, соған өкінбейтіндер бар...

Сымбатты өнер салтанат құрмаған жерде мағыналы тірлік жоқ. Өнердің түбіне өлмермендік жетеді. Бұған дәлел қазіргі рухани дүние сиқы. Тексіздік, талғамсыздық, талантсыздық, т.т.

Қазір ешкімді қабылдамайтын, ешкіммен сөйлеспейтін, ешқандай мәселе шешпейтін, тым уәдешіл шенеуніктер тобы қалыптасып келеді. Бұл — аса қауіпті құбылыс.

Өзге ұлт өкілі бірауыз қазақша сөйлесе астындағы атын түсіп беріп дарақыланып, лақылдап кететін қайран қазақы қалып-ай! Төрткүл дүниенің деніне жуығы ағылшын тілінде сөйлейді. Ағылшындардың жаны қайтіп шықпай жүр екен.

Қазір құдыретті өнерге ешкім де танқалмайтын, селт етпейтін боп бара жатыр. Бұл жақсылық емес.

АДАМНЫҢ ТЕҢ БОЛУЫНЫҢ ӨЗІ — ӘДІЛЕТСІЗДІК

Тарихты өзі келген, тоқтаған жерден бастайтындар бар.

Көшкен селдей, ескен желдей өмір өтіп жатыр. Біреудің шекесі шылқып жүр, біреудің шекесі тырысып жүр. Кешегі бір күндей күркіреп өткен Кеңестің заманында адамдардың бәрі тең деді. Енді соның бәрі жалған екен. Қолдан жасалған теңдік екен. Ибн Сина айтады: «Адамдардың тең болуының өзі — әділетсіздік».

Жүрегінде иманы жоқ адамдарға қайырымдылық қорын басқартып жүрміз.

Бүгінгі күні ойың мен сезіміңді сарқа жұмсап, адамгершілік туралы қалам тербеу ерлікпен пара-пар.

Ауруын да — тірі жүргеніңнің белгісі. Ұлттың ұрысына дейін болуы керек. (Қ.Мырза-Әли).

Таяуда бір тойда болдық. Той төрінде отырған кісінің жүзі біртүрлі таныс көрінді. Қайдан көрдім... Жүзінде жылу жоқ. Асабаның сөзінен кейін таныдық. Ел басына күн туған шақта бұл кісі ірі лауазымды қызметте отырған. Қызмет-мансапты ел мүддесінен жоғары қойған. Үзілісте жұрт ортасына шыға алмады. Бірлі-жарым адаммен үстел басында қалды. Жүзі жанбайды. Сірә, тарихтың бұдан артық жазасы жоқ шығар.

Қайырымдылықты қалай түсініп жүрміз? Теледидар көрсетеді: бір бизнесмен балалар үйіне келіп, сәбилерге ойыншық үлестіріп жатыр. Жүзінен жылылықтың табы да сезілмейді. Қып-қызыл зорлық. Оның бұл тірлігін жоғары жақ және басқалар теледидардан көреді. «Е, мынау азаматтық жасап жатыр екен ғой» десті. Бәрі де сырт көз үшін... Не деген жасандылық, сұңғыла сценарий десеңізші!..

Ал, шын мәніндегі қайырымдылық деген не? Өркениетті елдің іскер адамдары бірнеше отбасын, балалар үйін, мектепті немесе қарттар үйін өмірбақи қамқорлыққа алады. Соларды жетілдіреді, өсіреді, мамандық алып береді, бөлек отау шығарып тойына дейін жасайды. Қысқасы, бар мәселесін солар шешеді. Жырымдамайды, садақа бергендей жылт етіп бір көрініп жоғалмайды. Жатса-тұрса қасында. Шын мәніндегі обал-сауап осы. Қазақ «қайыр қылсаң бүтін қыл» дегенді неге айтқан?!

Адам азды ма, заман тозды ма? Мына бір оқиға жан түршіктіреді. Республиканың алыс ауылынан түн жамылып бір топ жас жолға шығады. Жалғыз кемпірдің күні қарап отырған жалғыз сиырын сойып алып, қалаға сатуға келе жатыр. Себеп — жұмыссыздық. Әрине, көп ұзамай ұсталды. Тергеу жүрді, сотталды. Сотталмау үшін пара беру керек. Оларда көк тиын жоқ. Содан өмірінде біреудің артық затын алып көрмеген, үлкеннің алдынан қия басаған бір топ жас. Қазақ сотталды.

Біз тек соттауды білеміз. Ар жағында шаруамыз жоқ. Кесел қайдан, дерт қайдан?!. Жастары түрмешіл елдің ертеңі қандай болмақ?

Қали СӘРСЕНБАЙ, жазушы

Технологияның қазіргі жетістігі — жасанды интеллект (ЖИ) өміріміздің барлық саласына еніп жатыр. Әсіресе, өнер мен әдебиетке, журналистикаға шапағаты тие бастады. Оған ән жазғызып, тосын орындатып, видео жасатуға болады. Жазушы және журналист қауымы да қызығын көруге көшті. Бұл жағынан басқа салалар да қалысар емес.

Жалпы, адамзат тарихында жаңа техника мен технологияның пайда болуы еңбек түрлерінің өзгеруіне, яғни жеңілдеуіне ықпал етіп отырған. Баспа станогының шығуы кітаптың таралуын жеңілдетсе, компьютер ақпаратты өңдеу тәсілін өзгертті. Ал қазіргі уақытта қоғамға жан-жақты еніп жатқан жасанды интеллект адамның білім алып, шығармашылықпен жұмыс істеуіне жаңа мүмкіндіктер беріп отыр. Бұған дейін адамның ой еңбегімен ғана жасалатын талай істі енді технологиялық бағдарламаның көмегімен оңай атқаруға әбден болады.

Әңгімеге арқау болып отырған жазушылығымыз да бұл игіліктен қалыс қалған жоқ. Қазір жасанды интеллект сәл уақытта жап-жақсы мәтін құрастырып бере алады. Немесе шығарманың жоспарын жасап, дайын мәтіндегі қателерді түзетеді. Тіпті кейіпкерге сипаттама беруге қауқары бар. Бұның бәрі жазушының уақыт үнемдеуіне септігін тигізіп, көп жұмысты кәдімгідей жеңілдетеді.

Мұнымыз ЖИ-ге жарнама болып кеткен жоқ па? Бірақ ЖИ-дің жарнаманы қажет етпейтіні хақ. Ол онсыз да әлемді жаулап алған ғой. Сонымен қатар, біз оны мінсіз деп те айта алмаймыз. Осы жерде «тез арада мәтін жазып беретін бұл технология кім көрінгенді жазушы етіп шығара ала ма?» деген заңды сұрақ туындайды.

— *ЖИ-дің көмегімен көркем шығарма жазуға болмайды. Бұл — шығармашылық дүниесінің табиғатына қол сұғу, оны жоюға ұмтылу деген сөз, —* дейді осы тұрғыда өз пікірін білдірген белгілі жазушы, «Жұлдыз» журналының бас редакторы Дәурен Қуат. — *Шығармашылық — адам қабілетінің шекті мүмкіндігі ғана емес, ол Құдайлық құбылыс. Асырып айтты деменіз, мұның шындығы да осында. Ал Құдайдан келген құбылысқа кім көрінгеннің араласуы, өз бетінше бірдеңе жазбақ болып шатпақтауы таза шығармашылықтың табиғатын бұзады. Табиғаты бұзылған дүниенің соңы күйрейді. Адамзат рухани апатқа ұшырайды. Жазушылар осы уақытқа дейін адам жанына үңіліп, адамды аялап келеді. Ал техника аялау дегенді білмейді. Ол тек тапсырманы орындайды. Мұның бәрін былай қойғанда, ЖИ-дің жазушы секілді толғанып, сезім кешіп, жазудың азабы мен ләззатына беріліп хал кешуі, соңында оқырманды елітіп әкетуі неғайбыл. Себебі, ЖИ-ді адам жасады, ал адам қашанда жасампаз. Демек, ЖИ шығармашылық аламында адамның алдына түсіп, озып кете алмайды.*

Яғни өте сауатты сөйлем құрау мықты жазушылықты білдірмейді. Сіреспіп қалған сөздер көркем туынды бола алмайды. Нағыз жазушы сөзді ойнатады, оқырманды ойлантады, өзінің сезімін, өмірден көрген-түйгендерін соған жеткізеді. Шығармада оның өзіндік көзқарасы, ұстанымы мен

ЖИ АРҚЫЛЫ ЖАЗУШЫ БОЛҒАН ЗАМАН

Цифрлық дәуір көп нәрсені өзертті. Кезінде жәй ұялы телефонның өзіне тәнті болып, қолымызға тисе, жұртқа көрсеткенше асығушы едік. Өйткені о заманда ол кез келгеннің уысына түсе бермейтін. Тіпті арман болушы еді. Сөйтсек, көрер қызығымыз әлі алда екен.

колтанбасы болуы керек. Қанша ақылды десек те, ЖИ-де ондай шеберлік жоқ. Егер сұраңыз, бұны жасанды интеллектің өзі де мойындайды. Бірақ ол қабілеті бар адамнан тәп-тәуір қаламгер жасап шығара алады деп ойлаймыз.

ЖИ-дің жасай алмайтын тағы бір нәрсесі бар. Ол — нақты тарихи дерекке сүйеніп жазу. Байқасаңыз, ChatGPT-де ұсақ әріптермен «ChatGPT қателесуі мүмкін. Маңызды ақпаратты тексеріңіз» деген ескерту жазылып тұрады. Мен жасанды интеллектің өзге платформаларын көрмеппін. Оларда да сондай бар болуы мүмкін. Сондықтан мұрағат актарып, іздену — тарихи туынды жазамын деген қаламгердің тек өз шаруасы. Бұл жерде ЖИ сізге жәрдемші емес.

Сөйтіп, ақын-жазушының да құралы заманына қарай өзгеріп жатыр. Бұрындары олар қағаз бен қаламға, ары кетсе, жазу машинасына арқа сүйейтін. Кейін компьютер, сосын оның жанаша, ыңғайлы түрлері пайда болды. Енді, міне, өзі идея ұсынып, жоспар жасап, мәтін жазып беретін компьютерлік бағдарламалар мен цифрлық платформалар шықты.

— *Қазақштың көркем әрі мазмұны бай тілін жөнімен пайдалана алмайтын біздің қазіргі кейбір жас жазушыларымыздан ЖИ жақсы жаза ма деп ойлап қалдым. Өзім чат-дженитивге промпт жіберіп, мәтін жаздырып көрдім. Тәп-тәуір жазады. Тілі анық, сөздік қоры мол. ЖИ — қабілетті, оқушы сияқты «жаратылыс», айтқаныңды қағып алады. Егер сен оның базасында жоқ бір сөзді енгізсең, ол сол сәтте сенің әлгі сөзіңді өзінше қолданып үлгереді. Ал сүйегіне сөз дарымаса да тыраштанып жазушы, журналист, блогер атанып жүргендердің қатесін көзіне шұқып қанша көрсетсең де мызғымайды ғой, шіркіндер, мызғымайды. Алдағы уақытта осындай немелер шығармашылық процесті барысында ЖИ-дің көмегіне жүгінуі әбден мүмкін. ЖИ оларға жазудың жеңіл жолын ұсынады, тіпті барлық мәтінді жазып беруі де ықтимал. ЖИ-мен жұмыс жасауды шебер меңгеріп алғандар осындай «жиендікке» барып жатса, оған өз басым таңғалмаймын, —* дейді Дәурен Қуат.

Айтқандай, нейрожелі өлең де құрастыра алады. Бірақ бұл да сол прозалық шығарманы жазғандай

ғой. Жан мен сезім жоқ. Сірескен сөздер. Шын ақын болсаңыз ғана әрлеп, әдемілеп ала аласыз.

Ал IT мамандарының ойынша, ЖИ-ді жай құрал деп қана қарастыру аса дұрыс емес. Ол — кәдімгі көмекші. Оны түрлі мақсатта қолданасыз. Мәселен, шығармаға идея іздеген автор осы технологиядан бірнеше сюжет желісін сұрай алады. Кейіпкердің мінезін қалыптастыру, оқиғаның басталуы мен аяқталуын жоспарлау, белгілі бір мәтінді қысқарту немесе тілдік қателерді түзетуде де жасанды интеллектің пайдасы мол. Бірақ ол ұсынған нұсқаны дайын туынды ретінде ала салу дұрыс емес. Жазушы оған жан бітіріп, өзіндік стилін қосуы керек. Сондықтан ЖИ жазып берген мәтінді бастапқы материал ретінде ғана пайдаланған жөн.

Сонымен, жасанды интеллект белгілі бір әңгімеге бес түрлі сюжет желісін ұсынды делік. Автор сол ұсыныстардың біреуін тандап қана қоймай, оны өзінің өмірлік тәжірибесімен, көзқарасымен және қиялымен толықтыра алады. Яғни технологияның негізгі қызметі — дайын шығарма жасау емес, адамның шығармашылық тұрғыдан ойлауына түрткі болу.

ЖИ мәтінді одан сыяқты, тіпті одан да артық деңгейде құрастыра алғанымен, оның табиғаты бәрібір өзгеше болып қалады. Өйткені адам белгілі бір оқиғаны өз басынан өткізіп, одан әсер алып, түрлі көңіл-күйде болады. Жазып отырғанда, оның жан дүниесіне қуаныш, өкініш, сағыныш, қорқыныш немесе үміт сияқты сезімдер ықпал етеді. Сол керемет

әсер шығармасында көрініс табуы мүмкін.

Жалпы, жасанды интеллектің адам секілді өмір сүре алмайтыны анық. Ол үлкен көлемдегі ақпарат негізінде тілдік байланыстарды анықтап, берілген тапсырмаға сәйкес сауатты мәтін түзіп шығады. Сондықтан оның сезімі тұрғыда жазуы мүмкін болғанымен, түрлі жағдайды адамның дәл өзі сияқты сезіне алмайды. Кейін бұдан да зоры шығып қалмаса, ол жан баласының орнын алмастырмақ емес. Жазушының ЖИ-ден айырмашылығы сонда. Ол өз орнын сақтап қалады.

Айта кетсек, туған жер туралы мәтінді кез келген технология жазып бере алады. Алайда туып өскен үйін, балалық шағы өткен ауылын немесе әлдебір айрықша жайттарды еске алған адамның жазуында өзіне ғана тән ерекшелік болары хақ. Осындай жеке детальдар шығарманы оқырманға жақындатады. Ал жасанды интеллект, тіпті өзге адам оны жеткілікті дәрежеде жеткізе алмайды. Яғни әдеби шығарманың құндылығы тек ақпараттың көптігімен немесе тілдің дұрыстығымен өлшенбейді. Оның оқырманға қушты әсер беретіндей манызы барлығы ләзім.

Бізде қайдам, шетелдерде кей жазушылар шығармасын жасанды интеллектің көмегімен жазғанын мойындай бастады. Солардың бірі — жапониялық әйел қаламгер Риэ Кудан. Ол «Токё-то Додзё-то» («Токионың тілектестік мұнарасы») романын ЖИ-дің көмегімен жазғанын жасырған жоқ. Технологияға кітап мәтінінің

5 пайызы тиесілі екен. Соның өзі Куданның романына көп көмек жасаған. Жасанды интеллект оның жеткізе алмаған ойларын жүйелеуге септігін тигізіпті. Риэ Кудан осы туындысы үшін беделді Акутагава сыйлығын алған.

Ал қытайлық журналистика профессоры Шэнь Ян ғылыми-фантастикалық роман жазуды технологияға толық тапсырған. Көркем шығарманың атының өзін нейрожелі ойлап тауыпты. Ол, қазақшаға тікелей аударғанда «Естелік елі» деп аталады. ЖИ романды 66 сауал бойынша жазған. Профессор мәтінді тек редакциялап шығартты. Бұл туынды да әдеби байқауда жүлде алған.

Мұндай тәжірибе көрші Ресейде де баршылық. Жазушы Павел Пепперштейн «Пытаясь проснуться» атты кітабын нейрожелінің көмегімен 2022 жылы шығарған. Баспагерлердің айтуынша, бұл — әлемде ЖИ арқылы жазылған алғашқы әңгімелер жинағы. Онда 24 әңгіме бар. Оның жартысын Пепперштейннің өзі, жартысын нейрожелі жазған. Жасанды интеллект автордың бұрынғы туындылары мен берген сұхбаттарына сүйеніпті. Баспагерлердің сөзінше, желінің жазғаны сол күйінде жарық көрген. Бұлай да болады екен. Бірақ оны оқырман сүйсініп оқи ала ма? Автор сол жағын ойлауы керек еді.

Тізе берсек, әлемде мұндай мысал жетерлік. Сынақ түрінде былай жасап жатқандар да бар: ЖИ ұлы классиктердің стилінде өлең немесе шағын прозалық шығарма жазып береді. Қазылар алқасы немесе оқырмандар сондағы мәтіннің қайсысы технологияныкі, қайсысы адамдыкі екенін айырып алуға тиіс.

Ал енді қазақ қаламгерлеріне келсек, осы күнге дейін олардың жасанды интеллектіні қолданғаны туралы ақпарат болған жоқ. Яғни бір жазушының соны мойындағанын естімедік. Дегенмен, әйтеуір, бір күні бұл салада да қазақ жазушысы шығары хақ. Өйткені әлемде осы үрдіс уақыт өткен сайын дамып келеді. Одан біздің сырт қалуымыз мүмкін емес.

Дәурен Қуат бұл туралы ойын былай деп түйіндеді:

— *Бізден де ЖИ жазушылар шығады, асықпай, сәл күте тұрыңыздар. Бірақ ЖИ өз бетімен шығарма жазып қарық қылмайды. Оның жазуынан жасандылық бәрібір байқалып қалады. Жапонияда ЖИ-дің көмегін қажетіне жарап жазушылардың әрекеті әшкере болысымен, оқырман әлгілердің кітаптарын өздеріне қайтарып беріпті. Және: «Оқымаймыз мынандай жансыз шығармаларыңды» деп қатал үкім кесіпті. Біздің еліктегі жазушылардың «туындылары» былай да жансыз еді, енді оған жасандылық кеп жабысса, қызықтың көкесі сонда болғалы тұр.*

Әдебиетті ардың ісі санайтын қаламгерлердің бұндай қауіп күтуі орынды. Олар сөз саласы былғанбаса екен деп тілейді. Ары-беріден соң, бұл бара-бара шығармашылық ойлауды да шектеп тастауы мүмкін. Яғни адам технологияға сеніп, терең ойлауды ұмыта ма деген де күмән бар. Расымен де қызықтың көкесі сонда болып жүрмесін.

Қазақ өнерінің тарихында халық жадында ән болып сақталған тағдырлы шығармалар аз емес. Солардың бірі — Естайдың «Құсни-Қорланы». Бұл — орындалмай қалған махаббаттың, қол жетпеген арманның, жүректе мәңгілікке таңбаланған сезімнің әні. Естай Беркімбайұлының Қорланға деген махаббаты уақыт өткен сайын ән арқылы жаңғырып, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп келеді. Кешелері ғана «Алатау» дәстүрлі өнер театрының сахнасында «Қорлан» қойылымының премьерасы болып өтті.

Амангелді Мұқан, өнертану кандидаты, доцент, театр сыншысы:

— «Қорлан» қойылымының премьерасы жаңаша үлгіде сахналанды. Спектакль авторы Сержан Зәкерұлы мен режиссері Арухан Темірбекқызының қолтаңбалары арқылы дүниеге келген жаңа қойылым көрерменге ұлтымыздың сырлы сезімін, әнмен өрілген махаббатын және қыз тағдырының күрделі иірімдерін өзінше ұсынды.

«Қорлан» — тарихқа көз жүгірте отырып, бүгінгі көрерменге де ой тастайтын спектакль. Оның өз көрерменін табуы да осы өзектілігімен байланысты. Өйткені махаббат пен тағдыр, сезім мен жауапкершілік, дәстүр мен таңдау арасындағы тартыс — қай дәуірде де адам баласын толғандыратын мәңгілік тақырып. Осы бір тағдырлы сүйіспеншілік хикаясын сахна тіліне көшірген «Қорлан» спектаклі ұлттық тарихымызға, мәдениетімізге және қазақ қызының болмысына қайта үнілуге мүмкіндік берді. Қойылымның өзегінде жеке адамның сезімі мен дәстүр талабының арасындағы тартыс жатыр. Қорланның тағдыры арқылы қазақ қоғамындағы қыз баланың тәрбиесі, отбасы алдындағы жауапкершілігі, жеке басының бақыты мен елдік ұстанымның арақатынасы көрінді. Мұндағы Қорлан бейнесінің басты ерекшелігі де осында. Оның жан дүниесінде арпалыс, алай-дүлей сезім болғанымен, ол дәстүрден аттамайды. Бақыты мен сезімін құрбан ету арқылы өшпейтін із қалдырды. Бір қарағанда, бұл — орындалмаған арманның трагедиясы. Ал екінші жағынан, қазақ қызына тән тәрбиенің, сабырдың, жауапкершіліктің көрінісі.

— Әбеке, Қорланның жеке басының бақыты мен ел, әулет алдындағы жауапкершілігі арасындағы таңдауы қойылымда қаншалықты нанымды ашылды деп ойлайсыз?

— Қойылымда Қорланның тағдыры арқылы қазақы тәрбие мен ұлттық болмыс айқын көрінеді. Бұл ретте Абайдың бозбала кезінде ғашық бола тұра, әкесі Құнанбайдың «екі ел ортасына от саласын, ата арасы бүлінейін деп тұр, байқа!» деген ескертуін қаперге алады. Мына қойылымда да Абай мен Қорлан тағдырларының арасындағыдай өзіндік үндестік бар. Абайдың сезімге беріліп, екі елдің, екі атаның арасына сызат түсірмеуді ойлауы қазақы тәрбиенің, қоғамдық жауапкершіліктің көрінісі. Қорланның таңдауы да осы ұстаныммен сабақтасып жатыр.

— Спектакльдің драматургиялық және музыкалық шешімдеріне қандай баға берер едіңіз? Қойылымда кейіпкерлердің ішкі сезімі мен оқиғаның негізгі өзегін музыка, сахналық қозғалыс және пластика арқылы көрерменге жеткізе алды ма?

— Аз ғана уақыттың ішінде әдемі, жақсы қойылған деген ойдамыз. Мұны пластикалық, драматургиялық жағынан да, музыкалық жағынан да мұқият ойластырылған спектакль деп білемін. Жалпы, қойылым материалды аша алды. Костюмдік стильдер спектакльдің көркемдік әлемін ашуға қызмет етеді. Осы орайда жеңгелерінің шалбармен жүруі, костюмердің идеясы, сонымен қатар Қорланның киімі еркекшора болып өскенін көрсету мақсатында ұлттық киімдерді заманауи стилизациялағаны алғашқыда тосындау көрінгенімен, кейінірек кейіпкердің мінезін ашатын өзіндік шешім ретінде қабылданды. Құснидың қазасын бейнелейтін көрініс те өте әсерлі шықты. «Қорланды» бүгінгі заманауи сахнаға лайықталған спектакль деп бағалаймын.

— Ендігі сауалды Бибігүл Орынбасарға — «Алатау» дәстүрлі өнер театрының актрисасы, «Қорлан» премьерасындағы Қорланға қойсақ. Бибігүл, Қорлан бейнесі сізге қаншалықты жақын болды?

Бибігүл Орынбасар, актриса:
— Қойылымға келген сәттен-ақ Қорланның болмысынан өзіме таныс мінездерді байқадым. Оның еркекшоралығы, өзін еркін ұстауы, еркелігі өз табиғатыма өте жақын екен. Өйткені мен — үйдің кенже қызымын.

Менен кейін екі інім бар. Бала күнімен соларға еріп, ұл балаға тән киім киіп, солармен бірге ойнап өстім. Әкем де мені «қораз қызым» деп атайтын. Сондықтан Қорланның осы болмысы маған ерекше әсер етті. Рөлге дайындық кезінде тарих беттеріне үңіліп, Қорланның өмірі мен мінезіне қатысты деректерді зерделедім. Тарихи деректерде Қорлан жасыл көзді, қараторы, аңшылықты ұнататын, ойын еркін жеткізе білетін қыз ретінде сипатталады. Алайда Естайға шын жүрегімен ғашық болғанымен, сол дәуірдің салты мен әлеуметтік тәртібіне мойынсұнуға мәжбүр болады. Сүйгенінен айырылып, атастырылған адамына тұрмысқа шығады. Қорланның мінезін зерттеу барысында аса қиындық сезінбедім. Себебі, оның бойындағы еркіндікке ұмтылыс, еркелігі мен қайсарлығы маған жақын болды. Дегенмен, кейіпкердің ішкі жан дүниесін сахнада жеткізу оңай емес. Қойылымды дайындау барысында Қорланның көптеген сөздері қысқартылды. Өйткені бастапқы нұсқада қыз тағдыры, әйел теңсіздігі, махаббат тақырыптары сөз арқылы тым көп қамтылған еді. Біз кейбір тұстарды ықшамдап, негізгі ойды сахналық әрекет пен кейіпкердің сезімі арқылы жеткізуге тырыстық. Соған қарамастан қойылымда салмағы ауыр, ойлантатын өзекті мәселелер қозғалады.

— Кейіпкер сезімін жан-жүрегіңізден өткізуге тура келген болар?

— Әрине, актер үшін кейіпкердің сезімін сырттай көрсету жеткіліксіз. Оның ішкі жан дүниесін түсініп, басынан кешкен сезімнің жігі түйсіну қажет. Қорланның сүйгенінен айырылғандағы жан күйзелісін, сезімі мен тағдырының арасында қалған сәттерін барынша мүмкіндігінше терең

сезініп, көрерменге беруге тырыстым. Естай ақын: «Бірі апа, бірі сіңлі Құсни, Қорлан, екеуі туған екен бір анадан. Бұрынғы гүлжазира қыздарындай, дүниеге енді келмес ондай бағлан» — деп аң ұрмай ма! Ұстазымыз Тұңғышбай Жаманқұлов бізге кейіпкер болмысын мейлінше терең түсінуімізге баулыды. Қорланның ішкі арпалысын, махаббатын, тағдырға мойынсұнған күйін көрерменге шынайы жеткізуді назарда ұстадым. Кейіпкердің жан әлеміне бойлаған сайын оның әр әрекетінің мәні де айқындала түсті. «Алатау» өнер театрына келмес бұрын Жұмат Шанин атындағы Шымкент қалалық академиялық қазақ драма театрында екі жылдай жұмыс істедім. Онда «Қаракөз», «Танакөз», «Ақтоқты», «Тоғжан» рөлдерін сомдадым. Мұнда келген соң, «Темір тас», «Ләйлім шырақ», «Айман-Шолпанда» Шолпанды ойнадым. Әр рөл жүрегінде әртүрлі орын алады деген сөзді түсінбейтінмін. Расымен де әр рөлдің орны ерекше екен. Барлық рөлге өзінді қойып көресің. Сонда ғана шынайы кейіпкердің бейнесі туады.

— Рөлді сомдағаннан кейін Қорланға деген көзқарасыңыз өзгерді ме?

— Өзгерді. Қорлан бастапқыда ерке, еркекшора, еркін мінезді қыз ретінде көрінеді. Ал спектакль соңына қарай өмірдің түрлі сынағынан өтіп, сабырлы, ақылды, сөзге тоқтайтын парасатты әйелге айналады. Ол тағдырын қабылдап, өмірдің жүктеген жауапкершілігін мойнына алады. Сүйгенінен айырылу, арманынан бас тарту секілді ауыр сынақтар оның мінезін шыңдай түседі.

— Қойылым біткеннен кейін де көз жасыңызға ерік бердіңіз. Неге өйттіңіз? Рөлден шыға алмадыңыз ба?

— Иә, қойылым аяқталған соң грим

бөлмеме жеткенше көз жасымды тоқтата алмадым. Көп адам келіп, жұбатуға тырысқанымен, өзімді бірден қолға ала алмадым. Өйткені қойылымның эмоциялық салмағы ауыр болды. Спектакльдің басы жастардың әзіл-қалжыны мен жеңіл көңіл-күймен басталғанымен, оқиға өрбіген сайын оның салмағы арта түсті. Әсіресе, Құснидың қазасы мен Қорланның өз тағдырын қабылдауы маған қатты әсер етті. Адамнан айырылу — өте ауыр жағдай. Сол себептен болар, біраз уақытқа дейін көз жасымды тия алмадым.

— Егер сол заманда өмір сүрсеңіз, өзіңіз дәстүр жолы үшін сүйген адамыңыздан бас тартар ма едіңіз?

— Маған ең ауыр болған тақырып та осы. «Мен не істер едім?!» деген сұрақ қатты толғанды. Мүмкін, Қаракөздің тағдырындай қашып кетер ме едім. Сүйгенімнен бас тартпас едім деп ойлаймын.

Қорланның атастырылған жары Нұрмұхамед Естай мен Қорлан арасындағы сезімнің барын білсе де, оған бола үлкен дау шығарып, ашуға бой алдырмай, сол заманның салт-дәстүрімен Қорланға құда түсіп, жар етіп алады. Келесі сұрақты Нұрмұхамед Әйіпұлының рөлін сомдаған «Алатау» дәстүрлі өнер театрының артисі Данияр Тілеуге бағыттағымыз келеді.

— Данияр, өз адамына өзге серінің ән арнауына келісім беру — екінші бірінің қолынан келмейтін қадам. Нұрмұхамедтің бұл шешіміне не айтасыз, қалай қабылдадыңыз?

Данияр Тілеу, актер:

— Нұрмұхамед — жағымсыз кейіпкер емес, мәрттік танытқан Алаш жанашыры. Ол Алашорда қайраткерлеріне қолдау көрсеткен, бақуатты әулеттен шыққан және өз дәулетін ұлт игілігіне жұмсай білген азамат. Сахналық туындыны талдау барысында оның тұлғалық болмысын тереңірек таныдым. Менің жеке пайымдауымша, Нұрмұхамед Естайға рұқсат бермеген күннің өзінде, ақын Қорланға бәрібір ән арнайтыны хақ еді. Сол себепті, Нұрмұхамедтің тарапынан бұл үлкен көрегендік, әрі онтайлы қадам болды деп есептеймін. Ол өзінің келісімі арқылы бұл тарихи оқиғада азаматтық атын қалдырғысы келген шығар. Мұндай батыл шешім қабылдау екінші бірінің қолынан келе бермейді. Кез келген ер азамат үшін өзінің сүйікті жарына, өз адамына өзге біреудің ән арнап шырқағанын көру сөзбен айтып жеткізе алмайтын ауыр сәт. Мұндай қадамға бару үшін үлкен жігіттік, мәрттік пен ішкі кеңдік керек. Премьера күні бұл оқиға мен ән маған бұрын-соңды болмаған ерекше әсер сыйлады.

— Қойылым желісі бойынша, Естай мен Қорланның арасындағы сезім туралы хабар Нұрмұхамедке қалай жетті? Бұл құпияның бетін ашқан кім еді?

— Қорланның жеңгесі Бағила. Одан хабар жеткен сәтте, Нұрмұхамедтің күш көрсетуге де, үлкен шу шығаруға да қауқары жететін еді. Алайда ол сезімге бой алдырмай, ашуын ақылаға жендірді және ер азаматқа тән парасаттылықпен өз абыройын сақтады.

— Кез келген актер басты рөлді сомдауды армандайтыны жасырын емес. Сіз де Естай бейнесін алып шықсам деген шығармашылық амбиция болды ма?

— Естайдың рөліне келер болсақ, режиссер маған таңдау берген күннің өзінде мен оны сомдаудан бас тартар едім. Себебі, Естай домбыраның құлағында ойнаған таза сал-сері, туман әнші. Мен ол әнді Естайдың деңгейінде жоғары шеберлікпен шырқай алмас едім. «Аяз би әлінді біл, құмырсқа жолынды біл» дегендей, мүмкіндігімнің шамасын білгендіктен, бұл рөлге қызығушылық танытпадым. Мен үшін өзіме сеніп тапсырылған кейіпкердің ішкі шындығын ашу әлдеқайда маңызды болды. Біз бұл ғажайып махаббат пен тектілік хикаясын көрерменге қолымыздан келгенше бере алдық деген ойдамын.

Естай мен Қорланның арасындағы махаббат — бір дәуірдің ғана емес, адамзатқа ортақ сезімнің көрінісі.

Сүйгеніне қосыла алмаған Қорланның тағдыры мен Естайдың жүрегінде қалған мұң уақыт өте келе ұмытылған жоқ. Керісінше, ақынның жан тебіренісінен туған ән бұл хикаяны халық жадында мәңгілікке қалдырды. «Алатау» дәстүрлі өнер театры «Қорлан» премьерасын сахналай отырып, халқымыздың тарихына, соның ішінде мәдениетімізге тағы бір көз жүгіртті дер едік.

Ақбота БАХТИЯРОВА
Алматы

ҚАЗАҚ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ

Тимурдың қонақжай шаңырағы

Осы дүниемізге тақырып болып тұрған тіркесті ойлап тапқан біз емес. «Сапарбай, сен мына менің баламмен түйдей құрдас екенсің», – дегенді Егордың әкесі Тимур Гайдардың өзі айтқан. Қайда дейсіз ғой? 1979 жылы Мәскеудің төріндегі Гайдардың үйінде, үшеуі шай ішіп отырғанда тұп-тура осылай деген. Ол кезде Сапарбай «Қазақстан пионері» газетінің тілшісі еді, ал Егор Гайдар МГУ-дың аспирантурасында оқитын. «Правда» газетінің бөлім редакторы Тимур Гайдар дөңгелек көз, томпиған сары жігіт пен шашы жалбыраған сырықтай ұзын қара жігіттің ортасында отырып, біраз әңгіме шертті...

Жетпісінші жылдардың аяғында «Қазақстан пионері» газетінің редакциясы «Мәңгі өшпейтін із», «Күнге бет алған керуен» атты экспедициялар ұйымдастырды. «Мәңгі өшпейтін із» экспедициясы республикамыздағы тимуршылар қозғалысының тыныс-тіршілігіне арналды. Экспедиция сапарларының қорытынды бөлімі Аркадий Гайдардың туған жері – Львов қаласындағы музей материалдарының негізінде жазылатын болды. 1979 жылғы ақпанда комсомолдың Орталық Комитеті жас журналист Сапарбай Парманқұловты жолсапарға жіберуге ұйғарым жасады. Алдымен Мәскеуге ұшып келді. Мұнда бірінші рет табан тіреуі. Бұл шаһарда жан баласын танымайды. Аязды таңды Домодедово әуежайында қарсы алды. Ойлануға уақыт жоқ. Бірден Қызыл алаңға тартты. Мақсаты – «Правда» газетінің редакциясын іздеп табу. Қызыл алаңға бет алған себебі, газет редакциясы орталықта болар деп жобалайды. Ол жерде әйгілі жазушының ұлы Тимур Гайдар қызмет істейтінін біледі. Кеңес Одағының бас газетінің редакциясын табу аса қиынға түскен жоқ. Енді іздеген кісісі орнында болса ғой... Кезекшіден жөн сұрады. Ол телефонға жармасып, әлдекімен сөйлесті. Ар жағындағы адамға: «Бала Қазақстаннан келіп тұр!» – деп қояды. Өзі де елгезек біреу екен. Телефонның тұтқасына кіріп кетердей ентелейді. Бейнебір өзінің шаруасын шешіп жатқандай, әлгі кісіге қайта-қайта рахметін жаудырып қояды. Бір кезде сары шал бұған қарап жымиды. «Балақай, жолың болды, Тимур Аркадьевич сені қабылдаймын деді. Жүр, жол көрсетейін», – деп ілгері бастады.

Сол кездегі «Правда» газетінің бөлім редакторы Тимур Гайдар қазақ жұртынан келген қара баланы күлімдеп қарсы алды. Не мәселемен жүргенін таптіштеп сұрады. Жас журналист тимуршылар қозғалысының атқарған шаруалары, Гайдар шығармаларын қазақ ұландарының ерекше ықыласпен оқитыны, Қазақстандағы балалар газетінің жазушының 85 жылдығына орай қолға алған іс-шаралары туралы баяндай жөнелді. Бұл кезде танымал журналист-жазушы, контр-адмирал Тимур Аркадьевичтің жасы елу үште ғана еді. Ол Ленинград жоғары әскери-теңіз училищесін, Ленин атындағы Әскери-саяси академияның журналистика факультетін бітіріп, Балтық және Тынық мұхит флоттарында сүңгуір қайықта қызмет еткен-ді. Кейіннен «Советский флот» және «Красная звезда» газеттерінде журналистік жұмыс атқарды. 1957 жылдан бері «Правданың» әскери бөлімінің редакторы, осы газеттің Кубадағы, Югославиядағы, Ауғанстандағы меншікті тілшісі болды. Мына қабағы қатыңқы қарасұр бозбала соның бәрін сайрап айтып отыр. Тіпті, «Сіз «Пионер» журналының да редколлегия мүшесісіз ғой», – деп қояды. Ал Аркадий Гайдарды өз атасынан кем көрмейді-ау, сірә. Оның өмірбаянының әрбір дерегін жатқа соғады. Жас журналистің зеректігіне дән риза болған контр-адмирал әлдекімдерге телефон шалды. Курскіге ұшатын ұшақтың

ЕГОР ГАЙДАРДЫҢ ҚҰРДАСЫ

билетіне тапсырыс берді. Ең қызығы, түске таяу үйіне қонаққа шақырды.

Үйге келген соң ұлы Егормен таныстырды. Оқырман қауым бұл Егордың қай Егор екенін ендігі сезе бастаған болар. Сол қазір бұл өмірде жоқ, «либерализмнің архитекторы» атанған әйгілі экономист, 1992 жылы Ресей Үкіметі Төрағасының міндетін атқарған Егор Гайдар. Ол сол кезде небәрі жиырма үш жастағы көкөрім жігіт еді. Егор да Сапарбай сияқты 1978 жылы оқуын бітіріпті. Өзі тамамдаған Мәскеу мемлекеттік университетінде ғылыммен айналысып жүр екен. Контр-адмирал ұлының бұнымен қатарлас екенін қайта-қайта тілге тиек етіп отырды. Тимур Гайдар біраздан соң баласына: «Сен Сапарбайды жолға шығарып сал», – деп, билет кассасында кімге жолығу керек екендігін егжей-тегжейлі түсіндірді. Содан соң қос құрдас қара «Волгамен» әуежайға тартты. Сапарбайды шығарып салуға келе жатқан Егор Гайдардың енді бір он үш жылдан кейін Ресейдің Үкімет басшыларының

бірі болатынын, елді нарық қыспағынан алып өтуге үлес қосқан білікті экономист-реформатор ретінде мойындалатынын ол кезде ешкім де білмейтін еді! Тығыншықтай жирен шаш сары жігіт жалбыр шаш қара жігітпен қол бұлғап қоштасты. Бірақ содан кейін жүздесуге тағдыр жазбапты.

Сапарбайдың ең алғашқы алыс сапары осылай табысты аяқталды. Әкесіндей кісінің өз баласы секілді көңіл бөлгеніне разы болды. Сұлу Сеймнің жағасындағы шағын қала – Льговтағы төрт күндік мерекелік шаралар әйгілі жазушының мерейтойын бастап берді. Қала ортасындағы Гайдардың әдеби-мемориалдық мұражайында күн сайын бір жиын өтіп жатты. Бұл қазақ жұртының жалғыз өкілі әрі бірден-бір гайдартанушы ретінде жер-жерде сөз сөйледі. Қаламгер ретінде құрметтелді, жас болса да төрге шықты.

Сөйтіп, ол Гайдардың тойынан айдарынан жел есіп қайтты.

ҚҰТТЫҚТАУ!

ҰЛТТЫҚ ЖУРНАЛИСТИКАҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІҢІЗ ЗОР

Қазақтың белгілі қаламгері, қазақ баспасөзінің қара нары Сапарбай Парманқұловқа

Құрметті Сапарбай Нұрпейісұлы!

Сізді жемісті 70 жасқа толған мерейлі мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын!

Сіз қазақ журналистикасының қара нары, қазақ прозасында да соны соқпағымен дараланған жазушы, елдік мәселелерді ту еткен ерен қаламгер ретінде елімізге белгілі тұлғасыз. Ғұмыр жолыңызды ұлттық баспасөздің дамуына арнап, талай жыл бойы қоғамдағы өзекті тақырыптарды батыл көтеріп, ақиқаттың ақ жолынан айнымай келесіз.

Республикалық «Лениншіл жас» (қазіргі Жас Алаш) газетінен бастаған ұзақ журналистік жолыңыз ел газеті «Егемен Қазақстанда» жақсы жалғасты. Сіз елімізге белгілі республикалық «Қазақ үні» газетін де басқарып, ұлттық журналистикаға үлкен үлес қостыңыз.

Жетпіс жыл – адамның өмір белесіндегі айтулы кезең. Төл мерекенізде өзіңізге мол береке, зор денсаулық, отбасыңызға амандық, шығармашылық шабыт пен қажымас қайрат тілеймін. Қаламыңыз қарымды, сөзіңіз жалынды бола бергей! Еліміздің ақпарат кеңістігінде атқарып жүрген абыройлы еңбегіңіз жалғаса беріп, жүзіңіз жарқын күйде жүзге жетіңіз!

Жетістігі мол жетпіс жас құтты жас болғай!

Әрдайым Ақ жол тілеймін!

Ізгі ниетпен,
Дания ЕСПАЕВА,

ҚР Құрылтайы төрағасының орынбасары,
«Ақ жол» демократиялық партиясының төрағасы

«Ақшамның» ақберені

Қазір «Ақшам» деген атауды иеленген басылымдар баршылық. Алатау баурайындағы ару қаланың халқына рухани нәр беретін «Алматы ақшамы», бас қаланың тынымсыз тыныс-тіршілігінен хабар тарататын «Астана ақшамы», Сыр бойын жайлаған жұрттың орталық шаһарының жаңалық-өзгерістерін баяндап отыратын «Ақмешіт ақшамы» сынды газеттер бүгінде өз оқырманының көз қуанышына айналып отыр. Ал бір кезде бүкіл Қазақ елінде жалғыз-ақ «Ақшам» бар еді. Оның өзі жұртшылықпен күнде қауышатын «Лениншіл жастың» («Жас Алаш») сенбілік қосымшасы ретінде шығатын.

Әдетте қай басылымның журналистері де соңғы беттің жұтынып шығуы үшін барын салады. Өйткені газетті қолына алған адам негізінен соңынан бастап оқиды деген пікір орныққан. Расында да, оқырманның сірескен саяси мақалалар мен сананды сапырылыстыратын экономикалық сипаттағы жарияланымдардан гөрі миыңды аз-кем дамылдататын, ұғымға жеңіл әрі тартымды дүниелерді іздейтіні рас. Сондықтан «Лениншіл жас» та «демалыс беті» деп айдар таққан «Ақшамға» барынша көңіл бөлетін. Ең жақсы деген мақалалар содан орын тебетін.

Сенбілік бет шынында да қызығы таусылмайтын базарды көзге елестететін. Өзі бар жоғы бір-ақ бет. Оның өзі толық бет деуге келмейді. Жоғарғы жағында газет суретшісі Владимир Черданцевтің қылқаламымен әдіптелген «Ақшам» деген атаудың өзі бірталай орынды алып тұрар еді. Төменгі тұсында басылымның баспаханалық мәліметтері, редакцияның мекен-жайы көрсетіледі. Бірақ соған қарамастан осы «Ақшамнан» бәрін де табуға болады. Табиғаттың тылсым құбылыстары, ел-жұртқа беймәлім оқиғалар, белгілі адамның белгісіз қырлары хақындағы елең еткізерлік мақалалар осында жарық көреді. Қазақ жеріне табаны тиген танымал тұлғалармен болған сұхбатты да сол беттен табасың. Қолға оңайлықпен түспейтін сирек суреттер де басылады. Оған қоса түрлі ойын-сауық үлгілері ұсынылады. Бірінен бірі қызық. Ал енді осы «Ақшамды» алаш жұрты асыға күтеді. «Ақшам» деген жазуының өзі сиқырлы әлемнің кілті секілді көрінеді. «Ақшамды» олпы-солпы етіп шығаруға

ҚАРА НАРЫ

ешкімнің құқы жоқ. Себебі, бұл бетті газеттің басшысы, қазақ көсемсөзінің хас шебері Сейдахмет Бердіқұловтың өзі қадағалап отырады.

Осы «Ақшамның» жауапты шығарушысы, яғни газет ішіндегі газеттің редакторы кім болғанын білесіз бе? Ол сол кездегі жас журналист Сапарбай Парманқұлов еді. Бұл беттің мазмұны қызығып жазатын тақырыбына сай келді ме, әлде ол өзі соны тақырыбына бейімдеді де ме, ол жағы белгісіз, бірақ «Ақшамның» әр санынан оның қолтаңбасы анық көрініп тұратын. Әр нөмірде кемінде бір мақаласы жарияланады. Басқа дүниелер де үтір-нүктесіне дейін оқылады.

«Жас Алаштың» «Ақшамы» тек оқырманына татымды дүние ұсынып қана қойған жоқ. Өзінен кейін өмірге келген түрлі «Ақшамдарға» кеңінен жол ашты. «Қазақстан» телеарнасының кешкі жаңалықтар бағдарламасы бір кезде осылай аталғаны есімізде. Кейін «Алматы ақшамы» атауы үшін айқасқандар жастар басылымының сенбілік бетінің тақырыбын үлгі етіп ұсынғанын да ел-жұрт ұмыта қоймаған шығар. Олар «Міне, осындай атау кеңес дәуірінде де болды ғой, сондықтан үркетін ештеңе жоқ», – деп табандылық танытыпты.

Сапарбай Парманқұлов екі астананың «Ақшамының» да шынайы тілеулесі болғаны белгілі. Ал 1997 жылдан бастап Қызылорда қаласында шыға бастаған «Ақмешіт ақшамы» газетіне өлшеусіз үлес қосты. Бұл тұста «Жас алашта» қызмет істейтін Сәкең әріптесі Бақыт Қайрақбаев екеуі Сыр бойына қала басшыларының шақыруымен арнайы келіп, газет макетінің үздік үлгісін жасап берді. Бірнеше күн осында болып, жаңа басылымның жас қызметкерлеріне шеберлік сабақтарын жүргізді. Газет шығару ісінің қыр-сырын жалықпай үйретті. Оның осы еңбегін ақмешіттік «ақшамдықтар» әлі күнге дейін ілтипатпен еске алады.

Секретариаттың серкесі

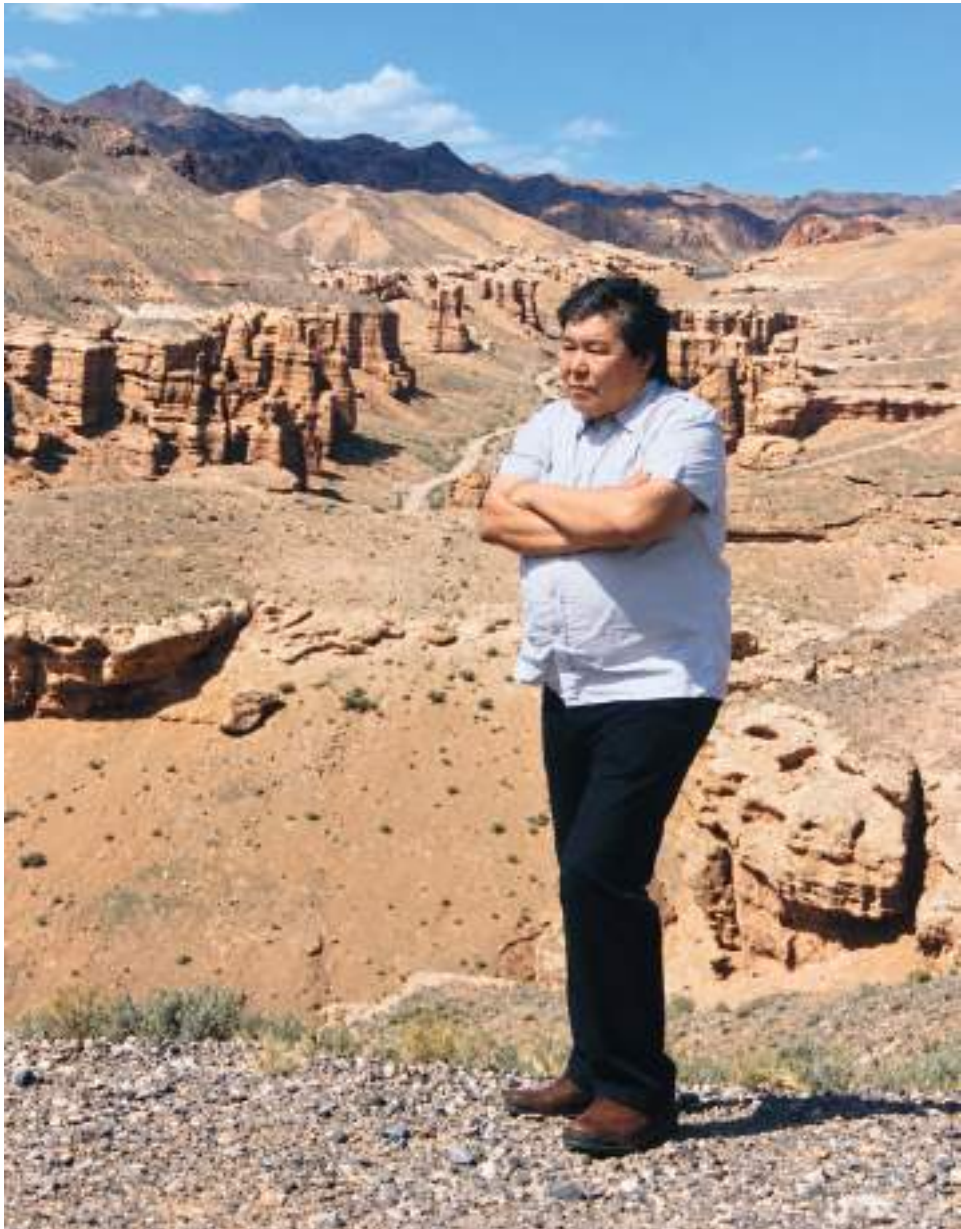
Сексенінші-тоқсаныншы жылдардағы «Лениншіл жастың» журналистерін шартты түрде әр қырынан екі топқа бөліп қарастыруға болар еді. Бөлім меңгерушілері мен тілшілер. Лифтінің бер жағында орналасқандар мен ар жағындағылар. Журфак бітіргендер мен журфак бітірмегендер. Журфакты күндіз оқығандар мен сырттай оқығандар. Ақындар мен ақын еместер. Тағы бір жіктелісті ерекше атар едік. Секретариатта қызмет істегендер және макет дегеннің не екенін білмей бөлімге бірден аттап кеткендер...

О, бұл енді өте елеулі айырмашылық. Өйткені секретариатта қызмет істегендердің басқалардан бір бағы артықтау болады. Ол өз мақаласын газетке әрлеп-әспеттеп ұсына алады. Сол күнгі нөмірдің макетін ықыластанып отырып өзі сызады. Өз дүниесін айшықтап, бар өнерін салып, өзгеше көрінетіндей етіп орналастырады. «Өзімдікі дегенде өгіз қара күшім бар» деп, бояу-сояуды қалыңырақ жағады. Газетшілер ғана түсінетін «шмуцы» мен «воздухты» молынан пайдаланады. Яғни, «қазаншының еркі бар қайдан құлақ шығарса...». Бұл кезде макет сыза білмейтіндер оған тек қызыға қарап отырады. Олар мақаласы жарияланатын күні макетшілерге жалынады.

Секретариаттың мектебінен өткендер редакцияда сондай қадірлі. Ал өмірі секретариат көрмегендер олардың қасында әскерге бармаған бозбаладай қымсынып тұрады. Сөйте тұра шеберлік мектебі, көркемдік көрігі – секретариатқа өз еркімен баратындар аса сирек. Әдетте ол бөлімге еркіңнен тыс жібереді. Қынжыла-қынжыла кетесің. Себебі, оның жұмысы қиын. Басқа бөлімдегілер кешке әндетіп үйіне қайтып бара жатқанда сенің жұмысың енді қызады. Түн ұйқыңды төрт бөліп, үнемі кезекшілікке жүресің. Бірақ кейін соның рахатын көресің.

«Лениншіл жастың» секретариатында әбден шыңдалған Ерғали Сағат, Жарылқап Бейсенбайұлы, Қуаныш Жиенбай, Қасым Әзімхан, Ертай Айғалиұлы, Қали Сәрсенбай, Әнуар Тарақ сынды ағаларымыз таңертең қолға тиген жаңа газеттің түр-түсіне өзгеше көзбен зер салар еді. Осы берекелі буынның ішінде Сапарбай Парманқұловтың болмысы бөлек-ті. Оның макет сызуының өзі табиғи қабілетін танытады. Қолы тиген жер құлпырып сала береді. Ертеңіне газет бетіне шыққанда одан әрі жасанып тұрады. Сәкеңнің сызбалары мақаланың мазмұнымен үйлесе кетеді.

Жоғарыда аты аталған ағаларымыз секілді Сапарбай баспасөз қызметінде секретариаттан алыстаған жоқ. Талай жыл «Жас Алаштың» жауапты хатшысы болды. Осы басылым бас редакторының бірінші орынбасары, «Дала мен қала» газетінің бас редакторы болған кезде секретариаттағы талай жылғы тәжірибесі пайдаға асты. Газетінің әр нөмірін ұзатылатын қыздай әспеттеді.

ӨМІРДЕРЕК

Сапарбай ПАРМАНҚҰЛОВ — жазушы, журналист, өлкетанушы, баспагер. Ол 1956 жылы Оңтүстік Қазақстан облысында дүниеге келген.

1978 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін бітірген. Еңбек жолын «Қазақстан пионері» газетінде бастады.

1980 жылдан 1997 жылға дейін «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінде тілші, бөлім меңгерушісі, жауапты хатшы, бас редактордың бірінші орынбасары қызметтерін атқарды. Одан кейін «Шартарап» баспа үйінің президенті, Алматы қалалық әкімшілігі жанындағы «Алматыжарнама» мемлекеттік кәсіпорнында бас дизайнер болды.

2006 жылдың наурызынан республикалық «Дала мен Қала» қоғамдық-саяси газетінің Бас редакторы, ал 2009 жылдан «НҰР-Медиа» баспа үйінің директоры қызметін қоса атқарады.

2014-2017 жылдары «Егемен Қазақстан» республикалық газетінің жауапты хатшы қызметін атқарды

1994 жылы Сапарбай Парманқұловқа «Жыландар көші» кітабы үшін Қазақстан Жастар одағы сыйлығы берілді.

САПАРБАЙДЫҢ ӘНГІМЕЛЕРІ ЖАП-ЖАСЫЛ ОАЗИС СЕКІЛДІ

«Сапарбай Парманқұлов – қазақ проза-сына тосын тақырып тауып әрі ешкімге ұқсамайтын соны соқпақ сала келген дарынды қаламгерлердің бірі. Әсіресе соңғы жылдары жаңа қырынан көрініп көпшілік оқырманның ықыласына бөленіп үлгерді. Алғаш қолына қалам алған сонау 1978 жылдары дүние тіршілігі туралы философиялық ойға жүгініп, оймақтай оқиғаны құлжаның сақасынша сан шиырып берген әңгімелері оқырманның ойына ой қосып, соны соқпаққа салып тебірентіп үлгерген. Сол жылдардың өзінде болашағынан үлкен үміт күттірген, көркем сөздің табиғатын таныған дарын келді деп қуандық.

Сапарбай Парманқұлов көзіндегі табиғат – туған жер, өскен ортасынан кіндігі ажырамаған кеңқолтық, барынша аңқау, барынша адал кейіпкерлердің мінез тұнбасы, қазақы ойлау, сөз саптау, тыныстау әдісінің ешкімге ұқсасмас көркем келісімі деп ойлайсыз.

Тап мұндай әдіс – кең тынысты, не жазса да қазып жазатын, терең пайым ұсынатын, арғы-

Біраз уақыт Алматы жарнама қызметінің бағын жандырды. Қаламгерлердің кітаптарын әрлеп-әсемдеді. Қысқасы, ол баспасөз дизайнының теңдессіз шеберіне айналды. Мұны мойындамайтындар табыла қоймас.

бергіге ой жібере алатын қарымды қаламгерге ғана бұйырады. Біз таныған автордың тынысын ашатын, қадамын жазатын негізгі жазары әлі алда деп ойлаймыз. Әлгі тыныс – Парманқұловтың әрбір сөз саптауынан, аңғарымпаздығынан, небір қиын тақырыптың астарын бопсалап ашуынан анық байқалады. Бұл қадам – автордың арғы-бергі әдебиетті көп оқып, мол тоқығанынан сезіледі.

Сапарбай аз жазады, әйтсе де саз жазады. Әңгімелері – құм белдеулеген шөл ішіндегі оймақтай жап-жасыл оазис секілді елестейді. Сирек шалынса да аңсарымызды ауғызып, жанарымыз шырадай жанады. Оқиғасы өмірдің ортасынан ойып алғандай, сұлу сөзбен терең пайымға табан тіреген маржан әңгімелерің әрдайым көңілімізді тасытып, мейірімізді қандыра берсінші, қарымды қаламгер демекпіз!»

**Дүкенбай ДОСЖАН,
«Сапарбай сыры», «Ана тілі», 2013 жыл**

Табиғаттың тамыршысы

Қазақта журналист жеткілікті болғанымен, белгілі бір салаға маманданған баспасөз өкілдері көп емес. Әр тақырыпты бір жазатын әмбебаптық қаламгердің қабілетін қожыратады. Сапарбай Парманқұлов – өз тақырыбын тапқан журналист. Ол табиғатпен тілдесе алады. Табиғаттың тынысын тыңдайды. Тамырын басады. Табиғат құбылыстарын зерлеп-зерделеп, ой толғау үшін бармаған жері, баспаған тауы жоқ.

Дүниенің түкпір-түкпірін шарлап шыққан Сапарбайдың сиқырлы саяхаттары әдемі эссе, әсерлі жолжазба, ойлы очерк болып өріліп, оқырмандарына жол тартты. Жазған дүниелерінің тосын тақырыптарының өзі тылсымның тереңіне иіріп әкетеді: «Айқайқұм», «Айға шағылған мұздықтар», «Аспанға шаншылған құйындар», «Ата тас пен Ана тас», «Мыңжылдық темірдіңгек», «Көккөлдегі аждаһа», «Айдың қозғалыс белдеуі», «Сақиналы таудың сыры», «Құпия құдықтың қасиеті», «Қар адамының» жұмбақ іздері», «Қарақиядағы қазаншұңқыр», «Кайназойдан үріккен динозаврлар»... Ал енді оқымай көріңіз. Бұл дүниелердің бәрі кәсіби шеберлікпен жазылған. Дерегі мол, жаңалығы жеткілікті. Автор көбісін өз көзімен көрген, тынысын өз түйсігімен сезген тылсым құбылыстар. Сапарбайдың осы жазбаларының бәрі жинақталған «Жыландар көші» және «Жұмбақ сарқырама» атты кітаптары талай құпияның сырын ашады. Бүгінде аға жасына жеткен журналист бір сәтке де қаламын қаңтарып қоймайды. Тәжірибесі артқан сайын ізденеді, жаңаша үрдіспен жазуға тырысады.

Осыдан қырық жыл бұрын «Жас Алашқа» келген мен көп ұзамай газеттің алғашқы кезекшілігіне бардым. Ол кездегі дәстүр бойынша сені мұндай жауапты істі атқаруға тәжірибелі бір журналист ертіп апарады. Мені ертіп бару Сапарбай Парманқұловтың үлесіне тиіпті. Алғашқы кезекшілігім болған соң бұл күннің әрбір сәті зердемде жатталып қалды. Ол баспахананың әр мүйісін аралатып көрсетті. Газеттің корректорлар бюросының қызметкерлерімен таныстырды. Нөмірдің қатесін қалай оқу керектігін асықпай үйретті. Түрі түксііп тұрған соң бірдеңе бұлдірсем, ұрса жөнелетін шығар деп ойлағам. Жоқ, олай емес, аса мейірбан екен. Осының бәрі маған қатты әсер етті. Кейін талай бірге жүрсек те, сан рет дәмдес болсақ та, оның бай тәжірибесі мысымды басып тұрады.

Осы күні ойлап қарасам, Сәкең сол кезде отыздағы жас жігіт екен. Қазір аға буынның айтулы өкіліне айналды! Сырлы сапарларыңыз ұзақ болсын!

18 қыркүйекте Сапарбай ағам 70-ке толды! Аман жүріңіз, Егор Гайдардың құрдасы!

Бауыржан ОМАРҰЛЫ

Недавно разразился очередной спор между учителями и родителями школьников по поводу написания словоформ «қыркүйек» – «қыргүйек». В последние дни в соцсетях появились десятки постов о казахском названии сентября. Поводом стали школьные тетради и учебники, где привычный вариант заменяют на «қыргүйек». На этот «словесный конфликт» дажеотреагировали в руководстве страны, а министр просвещения отметила, что сама по-прежнему пишет «қыркүйек», но призвала дождаться решения ученых.

Сентябрьский «словесный конфликт»

В учебниках по казахскому языку слово «сентябрь» написано как қыргүйек – с буквой «г» согласно новым правилам, которые введены сравнительно недавно. Это правило коснулось также слов шегара и көгөніс, которые привыкли писать через «к». Лингвисты заявили, что новые орфограммы были введены из-за того, чтобы данные слова фонетически писались так, как и слышались.

И, согласно официальному Орфографическому словарю казахского языка (последняя редакция Института языкознания им. А. Байтурсынулы была в 2013 году), правильным вариантом признано написание через букву «г» – қыргүйек. Этому правилу следуют школьные учебники и учителя, которые исправляют букву «к» на «г» в тетрадях учеников.

Однако время показало, что эксперимент не удался, поскольку многие выступили против такого написания. Как бы признавая свою ошибку, в свое время из-за этого спора лингвисты даже пришли к мнению: при внедрении латинской графики написание этих трех слов снова будет через букву «к».

Қыркүйек
Көкөніс
Шекара

По версии лингвистов, вариант «қыргүйек» объясняется законами орфоэпии (произношения) и сингармонизма. При слиянии слов қыр (степь/возвышенность) и күйек (случка скота) глухая «к» в устной речи естественным образом переходит в звонкую «г». Подобные изменения происходят в словах қолғап (кол+қап), Ботагөз (бота+көз) и т.д.

Однако большинство граждан, а также многие государственные ведомства по привычке пишут қыркүйек (через «к»). Этот вариант десятилетиями использовался в советских и постсоветских словарях (начиная с 1963 года). Общественность и даже некоторые министры признают, что пишут через «к», так как их так учили в школе.

И таких примеров много, однако лишь малое количество из них проходит через сито общественного анализа, как вышеприведенные слова. По этой причине необходимо выносить такие проблемы на суд общественности, чтобы эксперты, пользователи социальных сетей совместно с лингвистами пришли к общим выводам по будущему написанию тех или иных слов. Из-за того, что этот спор ежегодно разгорается в обществе и вызывает путаницу (в школах требуют «қыргүйек», а на городских вывесках и в СМИ пишут «қыркүйек»), в ситуацию вмешалось руководство страны.

Было официально объявлено, что в Казахстане начинается разработка нового академического Орфографического словаря, который должен поставить окончательную точку в написании спорных слов (таких как қыркүйек/қыргүйек, шекара/шегара, көкөніс/көгөніс) и привести стандарты к единому знаменателю.

Фундаментальный закон лингвистики

Ведь эта большая проблема – «пестрота»

ПОЧЕМУ ЛИНГВИСТЫ ВВОДЯТ НОВЫЕ СЛОВА ВОПРОТИВ ЗАКОНУ?

казахского языка, отсутствие нормы. В казахском языке немало слов, которые пишутся в двух-трех вариантах. Один пишет «журналшы», другой – «журналист», кто-то пишет «шекара», другой – «шегара», «кракмет» – «рахмет» – «рақымет», «көгөніс» – «көкөніс», «велосипед» – «белесепет» и т.д.

Эту языковую «пестроту» создали сами лингвисты. Например, все привычно использовали слово «рахмет», которое в какое-то время заменили на «кракмет», а кто-то решил, что точное воспроизведение слова – это форма «рақымет».

Введение новых словоформ в академические словари на основании лишь незначительных фонетических отличий (вроде қыргүйек вместо қыркүйек, шегара вместо шекара, көгөніс вместо көкөніс) – это чисто казахское «ноу-хау».

Например, в русском языке есть масса слов, которые пишутся и произносятся по-разному (вода – вада, корова – карова, сделать – зделать, творог – тварок, друг – друк и т.д.), не говоря о таких многочисленных случаях в английском языке. И никто не вводит из-за этого лингвистического явления новые слова в орфографические словари.

Потому что есть фундаментальный закон лингвистики: орфография (как пишется) и орфоэпия (как произносится) практически никогда не совпадают на 100%. Для этого существуют разные типы словарей. То, как слово пишется, фиксирует орфографический словарь. А то, как оно реально произносится [ка́рова] или [тва́ро́к] – фиксирует орфоэпический словарь (словарь произношения).

Получается, наши лингвисты вводят новые слова вопреки лингвистическому закону?!

Недавно в Астане произошли аналогичный случай, когда стали менять уже введенные новые слова. В сентябре этого года жители столицы обратили внимание на название станции ЛРТ «Ұлттық музей», на обозначение «соңғы станса» («конечная станция»). В частности, высказывалось мнение, что вместо слова «станса» корректнее использовать «бекет», «мұражай» вместо «музей».

А в CTS сослались на данные сайта Termincom.kz, где указано, что в 2014 году ряд терминов был изменен в соответствии с международными стандартами. В числе приведенных терминов указана пара «мұражай – музей». По

поводу термина «станса» в CTS уже сослались на Закон РК «О железнодорожном транспорте», а также на нормативные правовые акты в сфере железнодорожной инфраструктуры, где термин «станса»/«станция» используется как обозначение объекта транспортной системы.

Основная проблема языка – русизмы

В последнее время наши лингвистические организации порой не выполняют свою прямую обязанность по изучению заимствований и введению новых терминов и слов. Вместо этого они создают орфографические дубликаты уже существующих слов.

В итоге за 35 лет так и не была решена главная проблема казахского языка: обилие необоснованных русизмов и нехватка устоявшейся национальной терминологии. Да, за это время часть русских слов заменили казахскими аналогами и ввели новые термины, но это лишь капля в море.

Достаточно посмотреть, к примеру, Орфографический словарь казахского языка 2013

года. На буквы «в», «ё», «ф», «ц», «ч», «щ», «э», «ю», «я» – все слова написаны по правилам русской орфографии! На буквы «г», «б», «д», «и», «к», «л», «п», «р», «х» – много русских слов. Эти слова заметно «подтачивают» язык.

Речь идет о словах из русского языка, которые проникают в разговорную речь без какой-либо адаптации и вытесняют исконную лексику. Перспективы их замены почти не обсуждаются на экспертном уровне. Остается открытым вопрос, почему эта языковая проблема до сих пор не получила глубокого и всестороннего анализа со стороны лингвистов.

В советский период казахский язык подвергся сильной русификации в области заимствований. Если до языковой реформы 1940 года иностранные названия адаптировались под казахскую фонетику (например, Варшава произносилась как Баршау, Норвегия – как Норбек, а Швеция – как Шибет), то после перехода на кириллицу было предписано писать и произносить международные топонимы строго в русской транскрипции.

В итоге большинство названий стран, пришедших через русский язык (особенно европейских), сохраняют свое написание: Норвегия, Швеция, Франция, Италия, Испания, Канада, Голландия и т.д. Исключение составляют некоторые названия, которые адаптированы под фонетику казахского языка, например, Ресей, Жапония, Түркия, Қытай, Америка Құрама Штаттары и др.

Вообще, в вопросе о русских заимствованиях нет иного пути, кроме приведения их в соответствие с казахской орфоэпией на основе «уменьшенного» алфавита. В противном случае почти всё останется по-прежнему. Да, вводятся новые казахские слова и термины, но основная масса заимствований остается без изменений: не только термины, но и «обычные» слова из русского языка – такие как «ванна», «люстра», «чемодан», «подъезд», «велосипед» и другие – пишутся в русской орфографии.

Современные школьники уже говорят: сынып (класс), ұшақ (самолет), тікұшақ (вертолет), орамжапырақ (капуста) и т.д. В то же время иноязычные слова адаптируются по-разному: одни подчиняются закону казахского языка – например, нөмір (номер), сома (сумма), нөл (ноль), в то время как другие сохраняют исходную форму – цифра, фигура, циркуль и т.д.

Фундаментальные проблемы языка были впервые выявлены и частично решены Ахметом Байтурсыновым: фонемная (знаковая) система языка и ее реформирование, принципы заимствования, перевода терминов, обучения языку и др. Введенные А. Байтурсыновым казахские лингвистические термины до сих пор используются в казахском языкознании. Кстати, ученый не стремился перевести абсолютно всё. Возможное решение проблемы терминологии – свести количество заимствований к разумному минимуму, чтобы уменьшить избыточную нагрузку на язык.

Основатель казахского языкознания Ахмет Байтурсынов в свое время учил: «В отсутствие в казахском языке подобного рода слов (терминов), заимствовать таковые из родственного казахскому языков. Это делается по тем соображениям, что: 1) большинство слов родственных языков хотя и не имеют общих форм, но имеют общие корни, следовательно, они и для понимания легче, и для слуха, и для выговора не так чужды, как слово неродственного языка; 2) тюркские народности имели и имеют постоянное общение между собою, а потому большинство слов одного языка, без наличия общих корней, может быть знакомо представителям другого языка».

А ныне новые технологии диктуют необходимость обращаться за новыми терминами к европейским языкам, прежде всего к английскому. Это позволит либо привести заимствования из русского языка в соответствие с казахской фонетикой для их дальнейшего использования, либо брать термины напрямую из первоисточника. Например, слово «эвфемизм» пришло из русского языка, хотя должно быть производным от греческого εὐφροσύνη (благозвучие), желательно без нехарактерного для казахского языка суффикса «-изм». Ещё один путь – подбор переводного аналога из казахского или родственного языка.

Астана предложила Берлину запустить совместное производство на базе критически важного сырья. Какие еще идеи президент Касым-Жомарт Токаев привез в Берлин и о чем стороны уже договорились — в материале РБК.

О чем Токаев договорился в ходе визита в Берлин

28 сентября президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев прибыл в Германию с трехдневным официальным визитом. В тот же день он встретился в Берлине с президентом ФРГ Франк-Вальтером Штайнмайером; основная программа и ключевые заявления пришлось на 29 сентября, а в финальный день поездки запланировано участие казахского лидера в технологическом форуме в Мюнхене.

Общая цель его поездки — укрепление стратегического партнерства между Астаной и Берлином, в первую очередь в сфере экономики. У Токаева запланированы переговоры в том числе с главами экономических организаций и компаний, среди которых Германская торгово-промышленная палата, Федеральный союз германской промышленности, Государственный немецкий банк развития и финансирования, Deutsche Bank, German Water Partnership — GWP (это координационная платформа для связанного с водным сектором бизнеса), логистическая компания Rhenus Group и другие.

По государственному протоколу Казахстана визиты президента за рубеж подразделяют на пять категорий: государственные, официальные, рабочие, частные и визиты проездом, из которых государственные — самые торжественные; официальные — это тоже визиты на высшем уровне, но с меньшим количеством церемоний.

С какими идеями Токаев приехал в Германию

29 сентября в немецкой Handelsblatt вышла программная статья Токаева «Мы предлагаем Германии партнерство в сфере сырьевых ресурсов». В ней он предлагает Берлину запустить совместные производства на базе критически важного сырья, ведь Казахстан производит 21 из 34 его типов, включая литий, кремний, кобальт, ниобий, вольфрам и медь, которые имеют для Европы стратегическое значение. «Наибольшие возможности мы видим в металлургии, нефтехимии, пищевой промышленности и производстве железнодорожных вагонов. Особое значение имеют критически важные минералы, — продолжает Токаев. — <...> Мы предлагаем Германии надежные поставки и предлагаем развитие совместных производственных и сбытовых цепочек: от геологической разведки и добычи до переработки, производства компонентов и повторного использования».

Президент Казахстана, аргументируя свои предложения, напомнил, что на Казахстан приходится примерно 13% импортируемой в Евросоюз сырой нефти (в 2025 году более 10 млн т сырой нефти пришлось на ФРГ) и 20% импортируемого урана и страна зарекомендовала себя «как надежного и стабильного поставщика энергии для Европы». Кроме того, республика играет ключевую роль в логистике между Востоком и Западом, через нее проходит Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ), который связывает Китай с Европой в обход России (проходит через Казахстан, акваторию Каспийского моря, Азербайджан, Грузию и Турцию). По данным Токаева, за первые восемь месяцев 2026 года объем перевозок по ТМТМ вырос на 22%, а в целом транзит с Востока на Запад — на 55%. Создание новых дорог, которые будут соединять регионы с портами Каспийского моря, сократит расстояние между Азией и Европой и создаст новые возможности для немецких компаний, подчеркнул президент Казахстана.

Он также назвал еще одно перспективное направление двустороннего сотрудничества — цифровизация и искусственный интеллект: «Для этого нам нужны квалифицированные специалисты. Молодой казахстанский инженер, получивший образование по немецким стандартам и вносящий свой вклад в совместное предприятие, олицетворяет будущее нашего партнерства».

ПОЧЕМУ КАЗАХСТАН ГОТОВ ПРЕДОСТАВИТЬ ФРГ ДОСТУП К КРИТИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ

Долгосрочные инвестиции требуют доверия к государственным институтам, подчеркнул Токаев, именно поэтому с начала его президентства в 2019 году в республике проходят политические и социально-экономические реформы. «Наша внешняя политика следует сбалансированному, прагматичному курсу, основанному на взаимном уважении, суверенном равенстве и международном праве. Это делает Казахстан надежным и предсказуемым партнером», — резюмировал казахский лидер.

Формула «ресурсы в обмен на технологии/компетенции» — это не уникальное предложение, которое Казахстан адресует Германии, а общий элемент казахстанской внешнеэкономической стратегии. С аналогичными предложениями Токаев приезжал в середине сентября в Сеул на первый саммит Южная Корея — Центральная Азия, и две страны договорились создать в Алма-Ате совместный Центр по исследованию редких и редкоземельных металлов, чтобы выстроить полный производственный цикл (от исследований и добычи до выпуска высокотехнологичной продукции — полупроводников, аккумуляторов и т.д.). Такую стратегию Казахстан использует в

отношениях с Китаем, США, Евросоюзом, Францией, Великобританией. Тема редкоземельных металлов и критических минералов обсуждается и при взаимодействии с Россией: как заявил на ПМЭФ в 2026 году министр промышленности Казахстана Ерсайын Нагспаев, развитие отрасли критического сырья — приоритет для Астаны. «Наша задача сейчас — сформировать одну целостную экосистему. Полный цикл, начиная от геологоразведки до реализации готовой продукции, — заявил он на профильной сессии с российскими коллегами. — <...> Учитывая компетенции и технологии, которые есть у Российской Федерации, для нас очень важно сотрудничество. Поэтому мы с удовольствием готовы предоставлять всевозможные льготы для открытия производств на специальных экономических зонах для российских игроков».

О чем договорились в Берлине

К визиту Токаева Германия и Казахстан подготовили 37 двусторонних проектов на общую сумму €1,8 млрд. Они затрагивают промышленность, сырье и его переработку, энергетику, транспорт и логистику. Кроме

того, на встрече с руководителями немецких деловых ассоциаций и финансовых институтов Токаев предложил создать совместную инвестиционно-финансовую платформу.

29 сентября, после встреч президента Казахстана с президентом Франк-Вальтером Штайнмайером и канцлером Фридрихом Мерцем и переговоров делегаций, была обнародована довольно объемная совместная декларация. В ней стороны подтвердили курс на дальнейшее углубление двусторонних отношений и в целом стратегического партнерства в формате «Центральная Азия — Германия». В этом документе можно выделить три ключевых пункта.

Астана и Берлин приняли «дорожную карту» на 2026—2028 годы по развитию промышленного, технологического и сырьевого сотрудничества. Приоритеты — создание совместных производств, добыча и переработка критически важного сырья, увеличение

добавленной стоимости продукции, формирование надежных и устойчивых цепочек поставок.

Стороны подчеркнули стратегическое значение Транскаспийского транспортного коридора и приветствовали «инициативы Казахстана, Германии и Европейского союза, направленные на развитие транспортной инфраструктуры и укрепление взаимосвязанности».

Президенты назвали приоритетом сотрудничество в области водных ресурсов и климата — здесь, в частности, речь идет о сотрудничестве Министерства водных ресурсов и ирригации Казахстана с отраслевой немецкой ассоциацией German Water Partnership.

На совместной пресс-конференции Токаева и Мерца наряду с тезисами по двусторонним вопросам, которые были отражены в статье казахстанского президента, прозвучало и несколько важных политических заявлений — в частности, по конфликту на Украине. Так, президент Казахстана высказался за то, чтобы заморозить боевые действия. «Я не говорил о том, что нужно немедленно остановить войну. Я же понимаю, что это, наверное, в современных условиях было бы нереалистично. Я говорил о замораживании военных действий на территории Украины с тем, чтобы перейти к процессу дипломатических или каких угодно переговоров», — заявил Токаев.

Это не первый раз, когда он озвучил такое предложение, — с аналогичным заявлением он выступил на встрече с президентом России Владимиром Путиным в июле 2026 года, прошедшей в Омске. «Может, этот конфликт уже стоит заморозить и вернуться к стамбульской формуле 2.0, поскольку там были достигнуты значительные результаты. Естественно, под гарантии великих держав, включая Россию, и дальше двигаться в сторону долгожданного мира», — говорил тогда Токаев.

Эта позиция созвучна подходу Европы и Украины, однако российские официальные лица неоднократно исключали какую-либо заморозку конфликта, настаивая на мирном соглашении, которое бы устранило первопричины конфликта.

На встрече с Мерцем Токаев назвал Путина «наиболее приемлемой политической фигурой и для Европы, и для всего мира». «Я знаю его очень хорошо, и он обладает самыми необходимыми качествами для руководителя большого государства со сложной историей, со своим пониманием стратегических целей, которые стоят перед этой страной», — подчеркнул Токаев и выразил Путину благодарность за понимание позиции Астаны по прекращению конфликта на Украине.

Общая позиция Казахстана и Германии по конфликту нашла отражение в совместной президентской декларации — «достижение всеобъемлющего, справедливого и прочного мира на Украине» должно произойти как можно скорее в соответствии с Уставом ООН.

Екатерина ПОСТНИКОВА

За тысячелетия до появления Казахского ханства на территории современного Казахстана существовали города, древние поселения и культуры, о которых мы продолжаем узнавать благодаря археологам. Кто населял эти земли, как жили наши далёкие предшественники и что удалось установить по древней ДНК, сообщает El.kz.

История Казахстана очень богата. На этой территории сменялись поколения охотников, скотоводов и земледельцев. Одни сообщества оставались здесь на протяжении столетий, другие приходили из соседних регионов. Они торговали, воевали, перенимали технологии и постепенно меняли образ жизни.

Археологи восстанавливают их историю по остаткам поселений, орудиям труда, костям животных и человеческим захоронениям. Генетические исследования добавили к этим сведениям новые данные о происхождении древнего населения и его переселениях.

Попробуем заглянуть в прошлое и выяснить, кто жил на территории Казахстана тысячу, пять тысяч и десять тысяч лет назад.

Кыпчаки, огузы и города Великого шёлкового пути

В XI веке территория современного Казахстана была населена преимущественно тюркоязычными племенами. Значительную часть степных пространств занимали кыпчаки, постепенно усиливавшие своё влияние. В Приаралье жили огузы, в Жетысу и прилегающих землях существовали владения Караканидов. История региона была связана и с кимаками, карлуками и другими тюркскими объединениями.

В южных районах процветала городская жизнь. Тараз, Отрар, Испиджаб и другие города находились на торговых путях, связывавших Центральную Азию с соседними регионами. Здесь работали ремесленники, торговали купцы, развивалось земледелие. В степях основной хозяйствой оставалось скотоводство, а кочевники и горожане постоянно обменивались товарами.

Особенно интересную картину средневековой жизни открыли раскопки Жанкента, расположенного в низовьях Сырдарьи. Арабские авторы называли его столицей огузов. Исследования Тюбингенского университета показали, что поселение возникло ещё в VI веке, а позднее было перестроено в укрепленный город. Археологи обнаружили свидетельства его торговых связей с Хорезмом.

Средневековый кот из Жанкента

Среди находок Жанкента оказался скелет домашнего кота, жившего приблизительно в VIII–X веках. Учёные обнаружили у животного следы нескольких травм, включая перелом бедренной кости. При этом повреждения успели зажить, хотя коту было бы трудно самостоятельно добывать пищу.

Исследователи предположили, что за ним ухаживали люди. На это указывают характерные повреждения перелома и другие особенности костей. Результаты исследования опубликовал журнал Scientific Reports. Находка стала самым ранним известным археологическим свидетельством присутствия домашней кошки на территории Казахстана.

Кот из Жанкента помогает представить повседневную жизнь средневекового города. Здесь жили семьи, существовали домашние хозяйства, а животные могли занимать в жизни людей место, не ограниченное хозяйственной пользой.

Пять тысяч лет назад: люди Ботая

Перенесёмся в Северный Казахстан, где задолго до появления средневековых городов

ДРЕВНЕЙШЕЕ НАСЕЛЕНИЕ КАЗАХСТАНА: СКВОЗЬ ТЫСЯЧЕЛЕТΙΑ

существовала ботайская культура. Её поселения относятся к эпохе энеолита, когда люди продолжали активно использовать каменные орудия и постепенно осваивали металл.

Ботайцы строили крупные поселения с полуземлянками. Внутри жилищ находились очаги, а рядом располагались хозяйственные участки.

Они изготавливали керамическую посуду, обрабатывали камень и кость. В Ботайе археологи обнаружили многочисленные остатки жилищ и огромное количество лошадиных костей.

Именно лошади занимали центральное место в хозяйстве этого сообщества. Их использовали в пищу, а некоторые исследования указывают на возможность содержания животных под контролем человека. Вопрос о том, насколько далеко ботайцы продвинулись в одомашнивании лошадей, остаётся предметом научной дискуссии.

Древние ботайцы пили кобылье молоко

Одна из самых любопытных находок в Ботайе связана с древней керамикой. Исследователи изучили остатки жиров, сохранившиеся в стенках глиняных сосудов, и обнаружили химические признаки обработки кобыльего молока. Результаты исследования опубликовал журнал Science в 2009 году.

Эти данные показывают, что ботайцы могли получать от лошадей молоко задолго до появления привычных нам пород. Правда, установить, умели ли они готовить кумыс, пока невозможно. Следы молока в посуде сами по себе ничего не говорят о способах его хранения и ферментации.

Впрочем, история ботайских лошадей оказалась сложнее, чем предполагали археологи. Долгое время считалось, что именно здесь находилась родина современных домашних лошадей. Генетическое исследование, опубликованное в Science в 2018 году, показало, что ботайские животные принадлежали к другой линии, связанной с современными лошадьми Пржевальского.

Новое исследование, опубликованное в Nature, добавило ещё одну деталь. Учёные проанализировали 475 древних лошадиных геномов и обнаружили признаки контролируемого разведения животных в Ботайе. При этом широкое распространение современной домашней линии началось значительно позднее, около 2200 года до нашей эры.

Есть и альтернативная интерпретация ботайских находок. Некоторые исследователи считают, что жители поселения могли специализироваться на массовой охоте на диких лошадей, а следы на зубах животных, которые ранее связывали с использованием удил, имеют естественное происхождение. Поэтому вопрос о характере раннего коневодства продолжает обсуждаться.

Ботай остаётся одним из наиболее изученных энеолитических поселений евразийских степей. В апреле 2026 года Казахстан включил его в предварительный список Всемирного наследия ЮНЕСКО. В заявку вошло само поселение, связанные с ним археологические объекты и сохранившийся степной ландшафт.

Десять тысяч лет назад: охотники каменного века

Если отправиться ещё дальше в прошлое, мы окажемся в совершенно другом Казахстане. Последний ледниковый период завершился, климат постепенно теплел, менялись растительность и животный мир. Люди приспособились к новым условиям, совершенствовались охотничьи орудия и осваивали территории, пригодные для жизни.

Этот период называют мезолитом, или средним каменным веком. Его жители пользовались небольшими каменными пластинами, из которых изготавливали наконечники и составные орудия. Пища по-прежнему добывалась охотой, рыболовством и собирательством. Образ жизни зависел от местных природных условий и доступных ресурсов.

Узнать больше об этих людях помогла находка в Восточном Казахстане. В 2019 году совместная российско-казахстанская

экспедиция обнаружила мезолитическую стоянку Карасай. Археологи исследовали сохранившийся культурный слой с каменными изделиями.

Что нашли на стоянке Карасай

Среди находок оказались каменные заготовки, скребки, проколки, фрагменты наконечников и миниатюрные орудия. Некоторые изделия были настолько малы, что могли использоваться как части более сложных приспособлений. Археологи также обнаружили предметы, связанные с разными этапами обработки камня.

Радиоуглеродный анализ позволил датировать культурный слой периодом примерно от 10 до 8,5 тысячи лет назад. Исследователи сопоставили обнаруженные изделия с мезолитическими орудиями Северного Казахстана и выявили технологическое сходство.

Карасай интересен ещё и тем, что найденные здесь предметы происходят из сохранившегося археологического слоя. Благодаря этому учёные могут изучать их в контексте древней стоянки. Однако установить язык, происхождение или этническую принадлежность её обитателей по каменным изделиям невозможно.

Кто жил на территории Казахстана ещё раньше

Десять тысяч лет для истории человечества далеко не предел. Следы гораздо более раннего присутствия людей обнаружены на юге Казахстана, в том числе в Жамбылской области.

Одним из районов, где сосредоточены древнейшие археологические памятники страны, стал хребет Каратау. Здесь найдены стоянки Борыказган, Танирказган и другие памятники раннего палеолита. На них археологи обнаружили грубые рубящие орудия, каменные отщепы и заготовки, которые древние люди могли использовать для разделки добычи и других хозяйственных нужд.

Стоянку Борыказган исследовали под руководством археолога Хасана Алпысбаева. Найденные там орудия относятся к ранним этапам каменного века. Однако точный возраст древнейших памятников Каратау остаётся предметом исследований, поэтому приписывать им конкретную дату без надёжного датирования было бы преждевременно.

Остаётся открытым и вопрос о том, какие именно представители древнего человечества изготовили эти орудия. Каменные изделия подтверждают присутствие людей, но без соответствующих ископаемых останков установить их вид затруднительно.

Можно ли считать древних жителей предками казахов

На протяжении тысячелетий население евразийских степей неоднократно менялось. Одни сообщества переселялись на новые территории, другие вступали в контакты с соседями. Вместе с людьми распространялись хозяйственные навыки, технологии, культурные традиции и языки.

Генетические исследования позволяют проследить часть этих процессов. Например, анализ древней ДНК показал, что население ботайской культуры имело происхождение, отличавшееся от населения ямной культуры, распространённой в степях Восточной Европы. Это свидетельствует о том, что соседние и последовательно существовавшие археологические культуры могли быть связаны с разными генетическими группами.

Однако генетика не позволяет установить национальность древнего человека. Общие предки ещё не означают, что люди говорили на одном языке, принадлежали к одному народу или считали себя частью единого сообщества.

Казахский народ сформировался значительно позднее в результате длительных этнических и исторических процессов. В его формировании участвовали многочисленные тюркские и другие племенные объединения, населявшие степные территории. В XV веке возникло Казахское ханство, ставшее важным этапом политического объединения.

Археологические исследования продолжают. Новые находки, более точные методы датирования и анализ древней ДНК позволяют восстанавливать события, о которых не сохранилось письменных свидетельств. Именно благодаря этим исследованиям история заселения Казахстана постепенно становится подробнее, а некоторые прежние представления о его древнейших обитателях пересматриваются.

Сегодня я, как эксперт в области старения, хочу развеять миф о том, что долголетие — это лотерея. Современная наука все чаще говорит нам: продолжительность жизни лишь на 20-25% определяется генами. Остальные 75-80% это наш образ жизни и среда.

Давайте посмотрим не на общие советы вроде «правильно питайтесь», а на конкретные биомаркеры и критерии, которые говорят о том, что ваш организм настроен на долгую и здоровую жизнь. Это своего рода чек-лист вашего биологического возраста.

1. Состояние сердечно-сосудистой системы: ваш «мотор» в порядке?

Критерий: Артериальное давление в состоянии покоя стабильно ниже 120/80 мм рт. ст., низкий уровень «плохого» холестерина (ЛПНП) и нормальная частота пульса.

Научное обоснование: Исследования, включая знаменитое Фрамингемское исследование сердца, продолжающееся десятилетиями, однозначно показывают: здоровье сердца и сосудов — главный предиктор долголетия. Это основа, которая защищает от инфарктов, инсультов и деменции.

Гипотензивные препараты по показаниям. И кроворазжижающие.

2. Мышечная масса и сила: «используй или потеряешь»

Критерий: Вы сохраняете мышечную массу и силу хвата с возрастом. Можете без труда встать со стула без помощи рук.

Сильное рукопожатие.

Научное обоснование: Саркопения (возрастная потеря мышечной массы) — прямой путь к слабости, падениям и потере независимости. Новейшие работы подчеркивают, что именно сила, а не просто вес, является критически важным маркером. Тест «время вставания со стула» — простой и надежный показатель вашего биологического возраста.

3. Скорость ходьбы: темп как показатель здоровья.

Критерий: Ваша обычная скорость ходьбы бодрая, не менее 1 метра в секунду (около 3,6 км/ч).

Научное обоснование: Это может показаться удивительным, но скорость ходьбы является мощным прогностическим фактором продолжительности жизни и здоровья мозга. Исследование, опубликованное в журнале JAMA, показало, что люди с высокой скоростью ходьбы живут дольше. Это интегральный показатель, который отражает здоровье опорно-двигательного аппарата, нервной и сердечно-сосудистой систем.

4. Баланс и координация: защита от фатальных падений.

Критерий: Вы можете простоять на одной ноге (с открытыми глазами) не менее 20 секунд.

Научное обоснование: С возрастом падения становятся одной из главных причин смерти и инвалидности. Простой тест на баланс, согласно данным, тесно коррелирует с риском падений и даже с ранними признаками повреждения мелких сосудов мозга.

5. Социальная интеграция: одиночество старит.

Критерий: У вас есть круг близких друзей или родственников, с которыми вы регулярно общаетесь, и вы чувствуете себя частью сообщества. Вам приятно общаться с людьми.

Научное обоснование: Мета-анализы показывают, что одиночество и социальная изоляция повышают риск преждевременной смерти так же сильно, как выкуривание 15 сигарет в день. Социальные связи снижают стресс, стимулируют когнитивную активность и обеспечивают поддержку в трудные времена.

6. Качество сна: ночное восстановление.

Критерий: Вы засыпаете легко, спите 7-9 часов непрерывно и просыпаетесь отдохнувшим.

Научное обоснование: Во время глубокого сна мозг очищается от токсичных белков (включая бета-амилоид, связанный с болезнью Альцгеймера). Хронический недосып нарушает метаболизм, повышает давление и ускоряет клеточное старение. Идеально, хотя бы пять ночей качественного сна.

ХОТИТЕ ПРОЖИТЬ 100 ЛЕТ?

7. Когнитивная гибкость: «нейропластичность» в действии.

Критерий: Вы продолжаете учиться новому (язык, инструмент, навык), легко адаптируетесь к изменениям и сохраняете чувство юмора. Осваиваем ИИ LLM за ним уже настоящее и ближайшее будущее.

Научное обоснование: Концепция «когнитивного резерва» говорит о том, что активный мозг создает больше нейронных связей, что защищает его от возрастных изменений. Это не про кроссворды, а про настоящее обучение, которое заставляет мозг строить новые маршруты.

8. Оптимизм и устойчивость к стрессу: психологический иммунитет.

Критерий: Вы в целом смотрите на жизнь с оптимизмом, умеете восстанавливаться после неудач и управлять своими эмоциями.

Вы имеете значительный позитивный опыт решения самых разных проблем и верите в свой потенциал и возможности.

Научное обоснование: Исследования «супердолгожителей» (людей старше 110 лет) показывают, что многие из них обладают высокой психологической устойчивостью. Хронический стресс укорачивает теломеры — защитные «колпачки» на концах хромосом, что является ключевым маркером клеточного старения.

9. Здоровье микробиома: ваши внутренние «сожители»

Критерий: Нормальное пищеварение, разнообразный рацион, богатый клетчаткой. Регулярный и оформленный стул для Вас норма.

Научное обоснование: Кишечная микробиота сегодня рассматривается как отдельный орган, влияющий на иммунитет, метаболизм и даже на работу мозга через ось «кишечник-мозг». У долгожителей всего мира обнаруживают особое, более разнообразное сообщество кишечных бактерий.

Наконец главное - Профилактика и лече-

ние самых опасных заболеваний: сердечно-сосудистые заболевания, гипертоническая болезнь, онкология, сахарный диабет и тд.

Диспансеризацию и постоянный прием, назначенных врачом препаратов никто не отменял.

Долголетие — это не просто цифра в паспорте. Это здоровое долголетие. И оно складывается из ежедневных привычек, которые влияют на все системы организма. Пройдитесь по этому списку. Не стремитесь к идеалу сразу, выберите 1-2 пункта для начала. Помните, начать заботиться о себе никогда не рано и никогда не поздно. Качественное долголетие — вот наша Мега цель!

Сила Самогипноза — это осознанная нейропластичность

Это структурированная практика самостоятельного управления своим психофизиологическим состоянием. Исследования показывают: регулярные сеансы увеличивают плотность серого вещества в префронтальной коре — той самой зоне, которая отвечает за самоконтроль и принятие решений. То есть вы буквально достраиваете себе «процессор» для саморегуляции.

1. Медицина: когда организм начинает чинить себя сам

Немецкий психиатр Йоханнес Шульц придумал аутогенную тренировку (базовую форму самогипноза) ещё в 1930-х. Клинические испытания подтвердили: она снижает артериальное давление и частоту сердечных сокращений у пациентов с гипертонией. Я практикую аутогенную тренировку уже 60 лет и учу этому своих клиентов. Кстати, есть и высшая ступень — глубинная работа с подсознанием.

Американский нейрохирург Джо Диспенза в книге «Сила подсознания» описывает случаи, когда пациенты с помощью техник самовнушения ускоряли реабилитацию после серьёзных травм спинного мозга — активируя процессы нейропластичности.

А теперь данные 2024–2026 гг., которые только добавляют веса:

Рандомизированное контролируемое исследование 2026 г. объединило VR и гипноз для пациентов с хронической неспецифической болью в пояснице. Результат: сразу после — значимое снижение боли, улучшение функциональности, сна и качества жизни. Через шесть недель стойким осталось улучшение сна, зато в первый месяц заметно упали расходы на медицину.

Крупный РКИ 2025 г. оценивает онлайн-электрогипноз при хронической тазовой боли — чтобы окончательно подтвердить эффективность и экономическую выгоду не-лекарственного подхода.

При рассеянном склерозе систематический обзор 2025 года (восемь исследований, N=423) показал снижение интенсивности боли на 30–45%, заметное улучшение усталости, сна и симптомов депрессии. Оптимальный режим: 45–60 минут, 8–10 сессий, а в сочетании с нейробиофидбеком или осознанностью эффект растёт ещё на 15–20%.

А исследование 2024 г. обнаружило, что аудиогипноз влияет на экспрессию гена рецептора окситоцина. Да-да, гипноз до-тягивается до уровня транскрипции генов. В группе вмешательства значимо отличались психологическое состояние, поведение при грудном вскармливании и уровни белка и мРНК OXTR (p < .0001).

2. Спорт: невидимый тренажёрный зал в голове

Шестикратный чемпион мира по мотогонкам Валентино Росси перед каждым заездом закрывал глаза и мысленно проезжал всю трассу — ощущая каждый поворот и работу тела. Эта мысленная репетиция и есть форма самогипноза: она укрепляет нейронные связи для идеального выполнения движений.

Американский горнолыжник Бобе Миллер использовал самогипноз для визуализации трассы — это помогало ему молниеносно принимать решения на скорости выше 130 км/ч.

3. Творчество и бизнес: взлом креативности

Сооснователь Microsoft Билл Гейтс известен практикой «недели размышлений» — периоды глубокого уединения и сосредоточения, когда он отключается от рутины ради стратегических идей. Это форма управляемого самогипноза для доступа к глубинным ресурсам мышления.

Художник Сальвадор Дали намеренно использовал состояние между сном и бодрствованием (гипнагогию) для поиска сюрреалистичных образов. Он садился в кресло с ключом в руке, засыпал — ключ падал и будил его. Так он «вылавливал» образы из подсознания.

4. Это правда не самообман?

Короткий ответ: нет. Точнее, любое восприятие в каком-то смысле конструкция, а самогипноз просто использует этот механизм эффективнее.

МРТ-исследование 2014 г. впервые показало связь гипнабельности с объёмом серого вещества и функциональной связностью в конкретных корковых зонах. Стэнфордские работы выявили у высокогипнабельных людей более сильную связь левой дорсолатеральной префронтальной коры (зона исполнительного контроля) с сетью салиентности системой, которая ловит и интегрирует телесные, вегетативные и эмоциональные сигналы.

И что в итоге?

Самогипноз не магия. Это структурированный метод психофизиологической саморегуляции с измеримыми нейрокорреляциями и клиническими доказательствами в самых разных областях: от хронической боли до спортивных результатов и даже регуляции экспрессии генов.

Но главное остаётся твёрдым: вы не обманываете себя, вы себя тренируете.

1. Қысқаша өмірдегіңіз?

— Шығыс Қазақстанның Ұлан ауданындағы Ұранхай ауылында 1935 жылғы көкек айының 9-ыншы күні осы дүниеге келіпін (не үшін екенін онда білген жоқпын). Уақтылы: пионер, комсомол, коммунист болғандардың бірімін. Қазақ Мемлекеттік университеті журналистер факультетінде оқып, диплом дегенді алғандардың да бірімін. Қазақ сатирасының жанашыры, жоқшысы, ұстазым, диплом қорғауда жетекші болған профессор Темірбек Қожакеев барда университеттің жиын-жиналысына, әзіл-сықақшылардың (арасында өзімнің де) туған күндерін атап өтуге шақырылып, ай сайын бас қосып, мәре-сәре болып жүрген едік. Темкен фәниге аттанып кеткеннен кейін (2003 жылы) «Темірбек Қожакеев оқуларына бір-екі жыл қатыстық. Содан соң университетті мен ұмытпасам да, университеттің ректор, проректор деп аталатын жаңа иелері мені ұмытты. Тым құрыса: «Сен де осында оқыпсың-ау!» деп, мысалы, осыдан он жылдай бұрын жасым сексенге толғанда жымырулы еріндерін жыбыр еткізбей қалды. Қайтсін-ай, тәулігіне жиырма төрт сағаттың орнына жиырма бес-жиырма алты сағат істеп, сорпалары шығып жүрген болар!

2. Отбасыңыз жайында айта отырсаңыз.

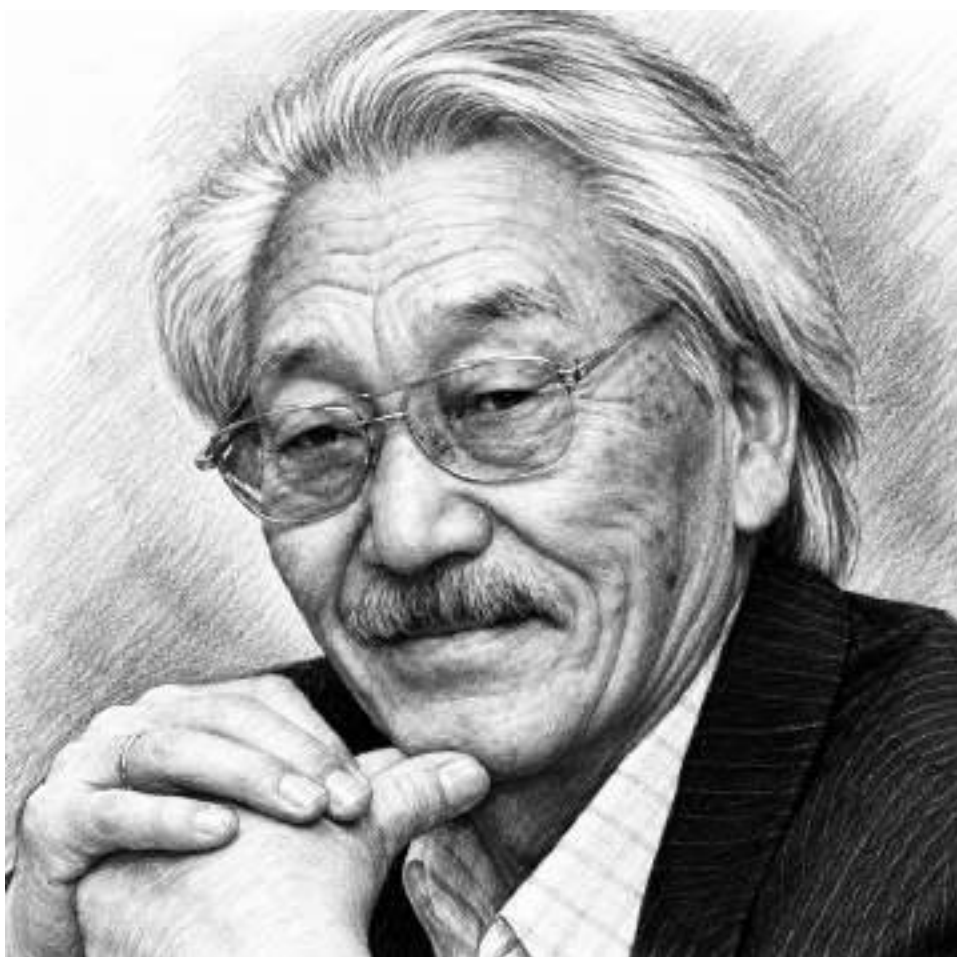
— Төрт баланың (есепке түзу екі ұл, екі қыз) әкесімін, оннан аса немеренің атасымын, жеті-сегіз шөберенің бабасымын. Балам саны өспейтінін білем ғой, ал немере-шөберелерімнің әлі де болатынын сезіп, бәйбішем, дәрігер Зада Мүкәрәмқызы екеуіміз Құдайдың бергеніне де, береріне де шүкіршілікпен қуанып жүрміз.

3. Балалық шақтан есіңізде қалған қызықты жағдай.

— «Қызыл Ту» колхозында оның бастығы Райымхан ағамен көрші тұрдық. Ол аудандық, облыстық бәйгелерде бірінші-екінші орын алып жүрген атақты Кератты өзі баптады, таңертең ауылдан жоғары бір шақырым жердегі Көкбастауға өзі жетектеп аппарып суарып әкеледі. Бір күні: «Аға, мен суарып келмейінші!» деп жалындым. Керат өте әдемі, қатты қызығып жүремін, екінші класта оқитын кезім. Рахат алай деп, былай деп, біразға дейін жолатпас болды да, ақырында: «Жарайды, бірақ аяңдатып қана барып кел. Желдіруші болма. Желдірсен, шаба жөнеледі де, басы қатты, сені бір жерде топ еткізіп түсіріп кетеді, мертігіп қаласың, ұқтың ба?» деп, мені жайдақ мінгізіп жіберді. Иә, аяңдатып барып суардым. Көкбастаудан ауыл көрінбейді, ал арғы жағы жазық иен дала. Қызығып кеттім де, аттың ауыздығын салып, басын далаға бұрып, тақымымды қысып қалып едім, ат лып етіп ала жөнелді. Біраз айнала шапқаннан кейін ат ауылға қарай зымырады. Тоқтатайын, аяңдатайын деп тізгінді қос қолдап тартып едім, бой бермеді. Менде жалынан ұстап жабысқаннан басқа лаж қалмады. Ауылда бір ғана көше бар, ат сонымен төмен қарай зымырады. Төмен жақтағы жылқы қораға қарай тартқанын ұқтым да, орта тұстағы үйіміздің жанынан өте бергенімді аңғарып: «Апа! Апа!» деп айғайлап, бақырып жылап та жібердім. Керат қораға кіріп бір-ақ тоқтады, ал мен ыршып түсіп, қорадан ытқып шығып, үйге қарай бездім. Үйге жақындағанымда жүгіре басып келе жатқан апамды көрдім. Мен «апалап» жылап, апам «балапанымаулап» табыстық. Е, қайран балалық шақта сан қызық-шыжық болды ғой!

4. Еңбек жолыңыздан қысқаша мағлұмат берсеңіз.

— «Тарғын» орта мектебінен кейін облыстық «Алтай большевигі» (кейінгі «Дидар») газетінің редакциясына корректордың көмекшісі болып орналастым. Шәкірт жылдарымда өлендерім шықты, хат-хабар жазып тұрдым. Редакцияның жауапты хатшысы («жауапсыз хатшы» да болды ма екен?!) Мұқан Әбуғалиевке барып едім, ол: «Ә, Ғаббас Қашышев деген авторымыз сен екенсің ғой?!» деп дереу редакторға (Бейсек Исабековке) жетектеп алып барып, жұмысқа алуға бұйрық жазылды. Үш айдан кейін корректор, төрт айдан кейін әдеби қызметкер, бір жылдан соң бөлім меңгерушісі, екі жылдан соң «жаухатшының» орынбасары, үш жылдан

САТИРАҒА

«САТЫЛЫП» КЕТКЕН ЖАЙЫМ БАР

Қазақстанның Халық жазушысы Ғаббас Қабашұлының әңгімесі

кейін «жаухатшы» болдым. Сөйтіп, 1966 жылы көкек айында Бас редактор, жазушы Нығмет Ғабдуллиннің ықыласымен «Қазақ әдебиеті» газетінің редакциясына әдеби қызметкерлікке қабылдандым. Алматыға келуіме жазушы Кәкімжан Қазыбаев себепші болса, ол шақырған облыстық «Жетісу» газетінен бетімді «Қазақ әдебиетіне» дос-жолдастарым ақын Жүмекен Нәжімеденов пен композитор Шәмші Қалдаяқов бұрып жіберді. Онда бөлім меңгерушісі, «жаухатшының» орынбасары болып, жиыны сегіз жыл, одан кейінгі жылдары Жазушылар одағы құзырындағы Әдеби қорда директор, Көркем аударма алқасында төраға, одақ басқармасының екінші хатшысы болып, арасында төрт-бес жыл «Ара-Шмель» журналын басқаруға «барып-келіп», содан 1996 жылы зейнетке шықтым. Яғни Жазушылар одағымызда отыз жыл қызмет істедім. Одан беріде — бәйбішемнің орынбасарымын, қазіргі қоғамымыздағы «мода» бойынша, әлгі «жалаксыз» демалысқа шығарылғандардың бірімін.

5. Сатира жанрын неге таңдадыңыз?

— «Әдеби сауатымды» өлеңменашқанымды айттым ғой, ал сатираны «тандауыма» Бейсек Исабековтен кейінгі редакторымыз Бейсенғали Тәйкімановтың әмірі себепші болды. Редакциядағы жолдастарымыздың бірі Қырықбайдың келіншегі балпанактай ұл тауып, шілдеханаға жиналды. Сәбегі ат қою «сыбағасы» маған бұйырып, ырымдап «Мұхтар» дедім. Мен «жаухатшының» орынбасары едім. Ертеңге шығып жатқан газетке кезекші де болатынмын. Соған асығып, рұхсат алып, баспаханаға жөнелдім. Ертеңінде жұмысқа сәл кешігіңкіреп барып едім, хатшы-машинкашы қыз редактордың мені іздеттіргенін айтты. Барып, сәлем беріп, үйреншікті орныма беттедім. «Ғаббас, сені Құдай сақтапты. Кеше шілдехананың аяғына дейін отырсаң, сенің де шыбының шырылдайды екен» деп редакторымыз қыжыртқан үнмен күлді. Тойға барған жолдастарыма көз тастасам: бірінің көзі көгеріп қалыпты, бірінің ұрты ісіңкі, бірінің шекесі бултып тұр. «Не болды?» дедім шілдехана иесі жолдасымызға иек қағып. Ол ұзын бойлы, қалқанқұлақ еді.

Оның құлағына «ен салыныпты». «Өй, әлгі қайнағам пәле болған жоқ па?! «Баланың атын мен қоям, Алтай қоям!» деп, сен шыққан соң-ақ айқайға басып, ақырында төбелесіп... ол пәле, пәле ол, боксер ол, разряды бар!» деді.

— Жә, осы жетер, — деді редактор, үнін қатайтып, түсін суытып. — Мен сендерді жақсы білемін. Сендерде кінә жоқ. Ал анау «боксерді» жазалатуымыз керек, сұмдықты шығарған сол ғой! КГБ-ның капитаны болмақ тұрғай генералы болса да, оны көріп алайын! Мүмкін погонын көтере алмай жүрген шығар?! Сен, Ғаббас, осы оқиға туралы фельетон жаз, мен көмектесемін, удай қылып жаз! — Оң қолының жұдырығымен үстелін нығарлай құшырланып қойды. — Жарайды, тарандар. Рамазан мен Ғаббас, екеуің қала тұрындар, — деді содан соң.

— Беке, фельетон жазып қайтеміз, қажеті не? — деді «жаухатшы» Рамазан Сағымбеков.

— Солай ма? Таяқтың бір ұшы өздеріне тиеді, ә? Жарайды, бастығына айтып, басына шерткізіп-шерткізіп қояйын. Бірақ үнсіз қалдыруға болмайды. Сен, Ғаббас, шартты фельетон жаз.

— Фельетон жазып көрген жоқпын ғой! — деп безектедім.

— Ештеңе қиындығы жоқ, жазасын. Икемің барын сезіп жүрмін, — деді редактор.

Сөйтіп, әзіл-сықаққа алғаш қалам тарттым. Шартты фельетон болған соң кейіпкер атаулының аты-жөні өзгертілді. Оқиға сол калпында суреттелді. «Жануар тойы» деген тақырыппен жарияланды. Жолдастарыма, оқырмандарға, өзіме де ұнады. Содан соң сатираға «сатылып», өлеңнің «көңілін қалдырып» кеттім. Санымды соққан күнім жоқ.

6. Бүгінгі күннің сатирасына көңіліңіз тола ма?

— Сатира жер ауып кеткен жоқ және әрқашанғысынша қуатты. Бір ғана мысал: шымкенттік Мұхтар Шерім — республикамызда балалап жатқан әзіл-сықақ театр саны бүгінде нешеу болса, соның бәрін қазақы күлкімен жарылқай алатын сатирик. Театр қожалары оны жақсы біледі, бірақ көпшілігі

Мұхтарға да, басқамызға да жолай бермейді, өздерінің аттарын тек өздері шығаруды көксеп, шикілі-пісілі «күлкілерімен» әзіл-сықақты үшінші-төртінші «сортты» етіп тынды. Көрермен-тындарман жұрттың оны сатириктерден көріп, сырттай «тон пішіп» жүргендері сондықтан. Ал бүгінде сатираға «саптыаяқпен ас беріп, сабына қарауыл қойған» ерекше «камқоршымыз» — биліктің жер-жердегі «құлақтары мен көздері». Солардың «арқасында» сатираның зеңбірегі — фельетон «списать» етілді. Үлкен-кіші газет беттері одан «тазартылғалы» ширек ғасырда асты. Біздің қоғамда фельетондық оқиға «жоқ», табылып жазыла қалса, автордың «бағы жанады», — оған мысал аз емес, өздерің де куә шығарсындар.

7. Зейнетке шыққаннан беріде басыңыздан өткен бір қызықты оқиғаны айтып берсеңіз?

— «Қызық» тоса тұрсын, «шыжықты» айтып берейін. Жасым жетпіске толардан екі жыл бұрын, 2008 жылы, баспаларды бауырына басқан министрлігіміздің егесіне хат жазып, бес-он том деп шошындырмай, әзіл-сықақ әңгімелерімнің екі томын шығарып беруді өтіндім. Құп алмады. Менің «оппозицияда екендігімнен» хабар-ошарлары бар болса керек, ат-тонын ала қашты. Жасым сексенге толардан бір жарым жыл бұрын, жоғары мәртебелі екі мырзаға: Мәдениет және спорт министріміз Арыстан Мұхамедидұлы мен Жазушылар одағымыздың төрағасы, сенатор Нұрлан Оразалинге хат жолдап, Әзиз Несиннен аудармаларымның екі томын шығарып беруді өтіндім. Әзекеннің туғанына 100 жыл толарың да естеріне салдым. «2014 жылы реті болмас. 2015 жылы шығарып береміз» деген жауап келіп, тұшына бір тамсандым. Содан кейін 2015 жылдың наурызында «қара қағаз» келді. Министрге, сірә, спортшы болмағаным ұнамаған шығар, ал екі сөйлеген сенаторға неге ұнамағанымды өзі біліп жүре берсін деп күлдім де қойдым. Алайда, маған Құдайдың көзі түзу екен, тәубә, арада екі апта өте бере сол кездегі ТҮРІКСОЙ ұйымының башысы Дүйсен Қасейінов мырзаның атынан орынбасары Мәлік Отарбаев мырза Түркияның астанасы — Анкарадан телефон шалып, сексен жылдығыма екі томдығымды шығарып беруге әзір екендерін айтты. Екі том аударманың қолжазбасы жатқан сол кездегі «Ан-Арыс» баспасының директоры Кәдірбек Құныпияұлы мырза хабарласқан екен. «Ұзын сөздің қысқасы» — Астана азар да безер болса да, Анкара ағынан жарыла қол ұшын созды, екітомдығымды шығарып әкеліп, тұсаукесерін де өздері жасап, төбемді көкке жеткізді. Әжем жарықтық айтушы еді: «Адамның оң иығында періште отырады, сол иығында сайтан отырады. Періште қолтығыңнан демейді, сайтан аяғыңнан шалады» деп. Мен періштемнің үстем екеніне қуандым.

8. Жақсы көретін анекдотыңыз?

— Зымырап келе жатқан бір қоянды екінші қоян тоқтатып:

— Не болды, әй, осынша зытып?! Қайда кетіп барасың? — дейді.

— Арыстан түйелердің бәрін тағалауға бұйрық берді!

— Сен түйе емессің ғой?

— Бет-аузына қарамай бас салып тағалап тастаған соң түйе емесінді дәлелдеп көр!

9. Өз қоржыныңыздағы әзілдермен таныстыра отырсаңыз.

— Жо-жоқ, таныстырмаймын, ренжи көрме. Өйтсем, өздеріне кейін менің жолдауым мүмкін, сендердің жариялауларың мүмкін әзіл әңгімелерім арзандап қалар. Бүгінде алдындағы тамағы, үстіндегі киімі есінеп езуін жиып алғанша қымбаттап, шала ұйқы болып жүрген, «пәлен мен түлен арзандады» дегенді ұмытқан көпшілікке біз де қымбат күлкіні кесектей көлденең тартуға тырысалық!

10. Сіз үшін өмірде басты нәрсе не?

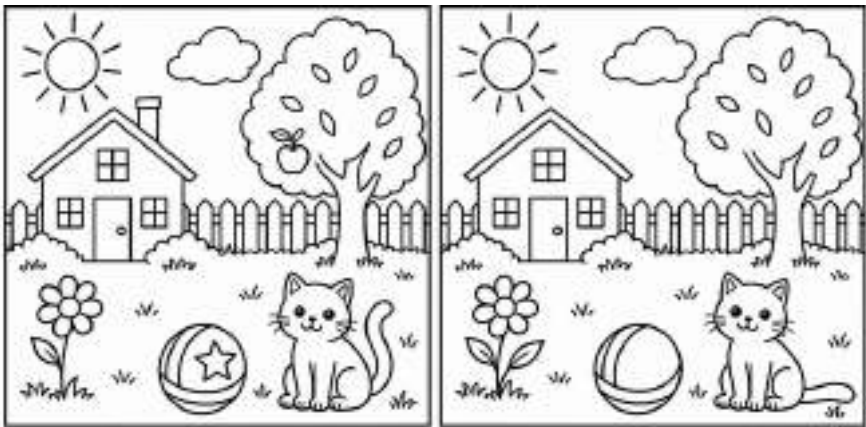
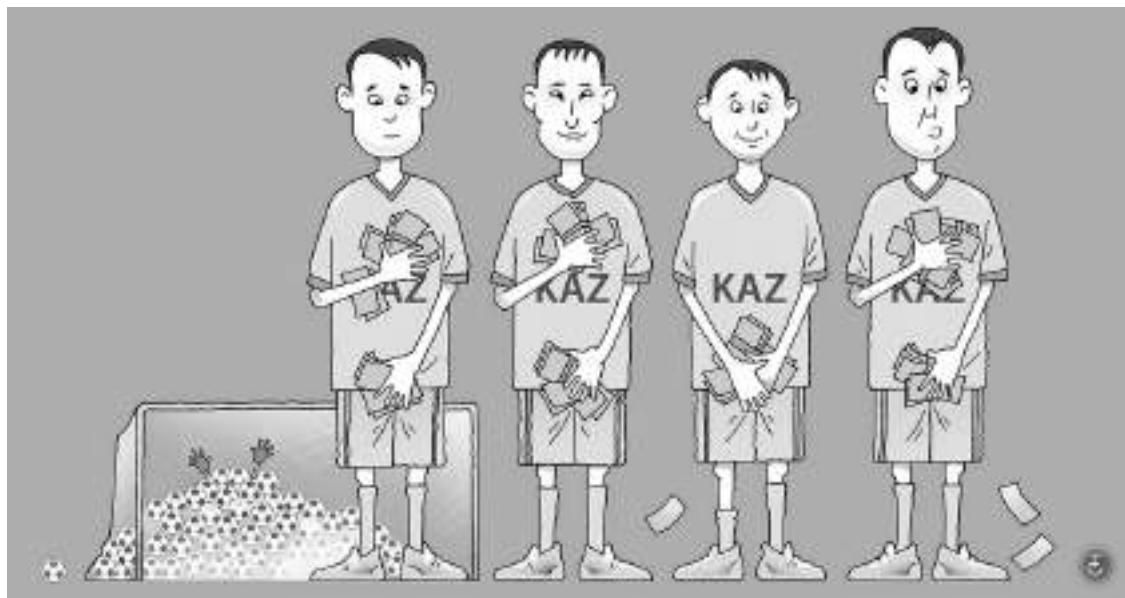
— Фәниге Адам болып келген соң, бақиға Адам болып аттану. Ол — Отбасыңа, Халқыңа, Отаныңа адал болу!

Әңгімелескен Фатима САҒЫМБЕКОВА

				Мұхаммед ...			Нью-тон	Кетчуп				Мәрмәр (орыс)					Туыстық атауы
Абу-....	Қамажай			Грек әріпі		Туған шеше	Темекі маркасы	Әсемдеу (син)	Радио арна	Ағылшын "мырзасы"		Кір жуу ұнтағы		До, ..., ми	Қуаныш (син.)	Телеарна	↓
Қала (көне)	Қатар астанасы	Юпитер серігі		... жағал			↓	Өкениң өкесі		Көлік түрі		↓	Қожа (син)	Мылтық ұшы			
↓				Жинап ал	Одиссей отаны	Жоржи ...		↓		Жаңбыр нөсері	Түспал	... погоди!	Қара сиқыр			Ақша түрі	Тік ұшақ маркасы
	Кавказ ет тағамы		Жағалау (син)	↓			Та, ...		Рас (син)		↓	↓	Авария (қыск)	Серке		↓	↓
						Ағылшын әйелі	Ева			Му-... (компит)		↓	Кір жуу ұнтағы				Коньяк маркасы
	Қолқа ауруы		Грузин ақшасы	Алма (ант)		↓	..., те, да, де				... Турман	↓	Келісім (син)	Қырғызша жыр		Ұшақ маркасы	↓
Көп (син)			↓	Кел (ант)			↓				↓		↓	Көжек		↓	
Молда	Ішкен адам			Мадақ өлең							Тіл		Көне Рим тиыны	... - ауыр	Крис ... (өңіші)		
↓		Папирус қайығы		↓	Телефон жүйесі	Сібір ұлты					↓	Кекілбаев	Намыс (син)		↓	Будда	Замананың қарап бөріңді ...
↓	Танк маркасы	Жеті қазына-ның бірі			Ұлттық тағам	Заң тармағы						Күресак	Вич			↓	Бөлке
	... Иовович (топ модель)	Ұшақ	Егу (син.)		↓	↓					↓	Жаз ...		Томас Мор ілімі	Апан (син)		↓
↓		↓		Тик ...			Көпіретін інімдік	Мария		Орыс әйел есімі	Жұмағұлова	Жер өлшемі		Аяқ иісі		"...-на"	
Саз стилі	Мент жорығы		Өркендеу, өсу (син)	... Христиан Аялдерсен	Шіркеудің өкілі		↓	Картоптан жасалған тағам			↓	↓	Өзен	...-зугу	Зер	Кес (син)	Қойшы монғол
↓			↓	Амансыз ...?	↓	Сызықша (орыс)		↓		Автомат белгісі		Жұрнақ		↓	Бал беруші		...-жөні
	Діни сөз			↓		...	банк		Шаруа (син)	Ким ... Сен		Ұшақ маркасы	Соңғы нота		↓		↓
						Корей ақыны			Табан таңбасы		...	Байзақов		↓	Алмас	Есім	
Жан Батист ...	Шығу тегі			Мен, ..., ол			Үнділік сиқыршы	"... рулем"		Брюс ...			Арлы (син)				

КАРИКАТУРА

5 АЙЫРМАШЫЛЫҚТЫ ТАП

ӘЗІЛ

Полиция бөлімшесінде.
– Көлігіңіздің ұрланғанын бізге неге ертерек айтпағансыз?
– Ұрылар көлігімді жақсылап жөндеуден өткізіп алсын дегенім ғой...

Адвокаттар екі категорияға бөлінеді: біріншісі – заңды жақсы білетіндер, екіншісі – судьяларды жақсы білетіндер.

– Ауырсам да, ауырмасам да, айына бір рет дәрігерге қаралам. Ол да ақша тауып өмір сүруі керек қой.... Ол маған керекті дәрі-дәрмектерін жазып берген соң, дәріханаға барам. Дәріханашы да өмір сүруі керек..... Дәрігердің жазып берген дәрілерін алған соң, сыртқа шығып лақтырып тастаймын.

– Неге?
– Менің де өмір сүргім келеді ғой!

– Бүгін бірінші маусым! Біздің депутаттарды да мейрамымен құттықтау керек.

– Бірақ бүгін Балаларды қорғау күні емес пе?
– Депутаттар да бала болмағанда кім енді? Біріншіден, олар жұмыс істемейді. Екіншіден, қымбат ойыншықтарды жақсы көреді. Үшіншіден, олар біреуге жамандық жасаса, оларды ешкім жазаламайды.

– Кеше менің жеке куәлігім мен қалта телефонымды ұрлап кетті.
– Полицияға бардың ба?
– Бардым. Бірақ олар алған жоқпыз, – дейді

Бір жігіт дүкен әкімшілігіне шағымданып жатыр:
– Сіздер неге халықты алдайсыздар?
– Жала жабуға болмайды, біз не деп алдадық?
– Сіздер кір жуатын ұнтақтың қорабына, «сыйлық ретінде 100 грамм тегін аласыз» деп жазып қойыпсыздар. Ашып қарадым, ішінде ұнтақтан басқа ештеңе жоқ. 100 грамы қайда?

Дайындаған
Қажымұқан ҒАБДOLЛА

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ
Президент –
Қаныш ЖАРЫЛҚАСЫН

Бас редактор –
Оразәлі БАЙМҰРАТ
Бас редактордың орынбасары –
Құлтөлеу МҰҚАШ

Qazaquni.kz ақпарат агенттігінің
Бас редакторы –
Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

Жауапты хатшы –
Гүлмира САДЫҚ

Бөлім редакторлары:
Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)
Нұржан АСАН (көркемдеуші)

Аймақтағы тілшілер:
Астана тілшілер қосыны:
Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ
(8-702-931-89-86)

Ақмола облысы:
Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Тарату бөлімі:
Астанада:
Жасұлан ИСА
(8-776-120-19-72)

Шымкентте:
Мүтән ИСМАЙЫЛ
(8-701-692-1340)

Астанада “Алты Алаш”
дүңгіршіктерінде сатылады
(8-701-572-88-47)

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат
министрлігінде 19. 12. 2012 жылы тіркелген.
Куәлік №13976-Г (Алғашқы куәлік
№1270-Г, 01. 08. 2000 жыл).

Автордың пікірі мен редакция көзқа-
расы сәйкес келе бермейтінін ескер-
теміз. Қолжазбалар өңделеді және
қайтарылмайды.
Жарнама мәтініне жарнама беруші
жауап береді.
Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме
жасалуы шарт.
Газетте “Қазақпараттың”
материалдары пайдаланылды.

Газет “Қазақ үні” компьютер
орталығында беттелді

ТАРАЛЫМЫ – 11 100
ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

Редакцияның мекен-жайы:
050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3
ықшамауданы, С. Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:
8 (727) 398-57-31
E-mail: qazaquni.gazeta@gmail.com
www. qazaquni. kz

Кезекші редактор
Гүлмира САДЫҚ

ТОО “Қазақ үні”
БИН 000540006784
ИИК KZ508560000000385541
АГФ АО “БанкЦентрКредит”
г. Алматы, БИК КСВКЗКХ, Кбе 17
Газет “Алматы-Болашақ” баспаханасында
басылды. Алматы қ. , С. Мұқанов к. , 223 в.
Көлемі: 6 баспа табақ

Ⓐ – материалдың жариялану ақысы төленген

«АҚ ЖОЛ» ПАРТИЯСЫ ҚАРИЯЛАРҒА ҚҰРМЕТ КӨРСЕТТІ

1 қазан – Халықаралық қариялар күніне орай «Ақ жол» Қазақстанның демократиялық партиясының өкілдері «№2 Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету орталығы» КММ-де тұратын қарияларға арнайы барып, мерекелерімен құттықтады.

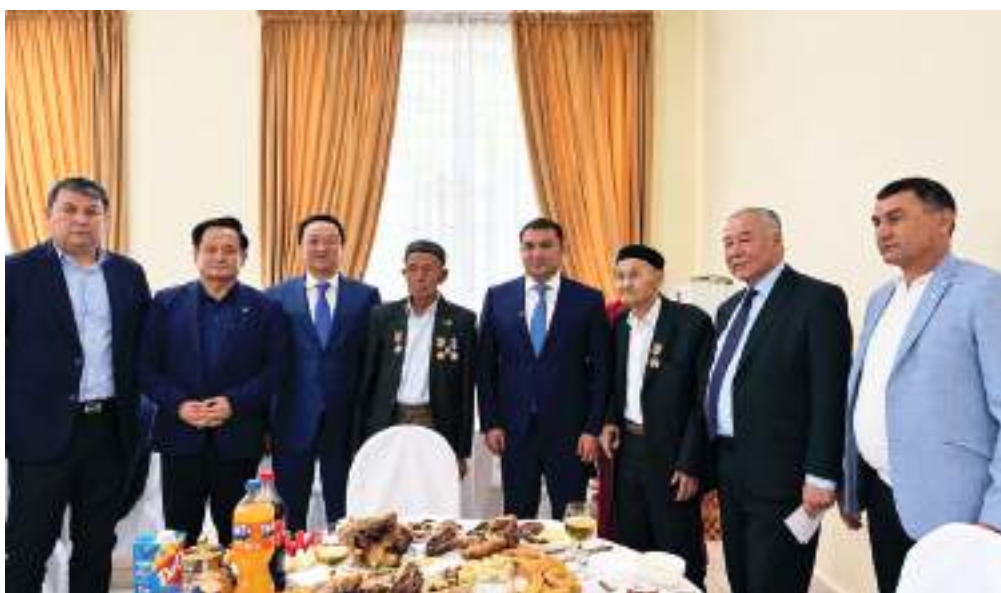
Ізгі шараны ұйымдастырған Түркістан облысының әкімі Нұралхан Көшер, «Ақ жол» партиясы төрағасының орынбасары, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің VII және VIII шақырылымдарының депутаты, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, ақын Қазыбек Жарылқасынұлы Иса қарияларды құттықтап, сөз сөйлеп, ақсақалдардың ақ батасын алды.

Шара барысында Қазыбек Иса «Ақ жол» партиясы ОК Президиумы шешімімен ұзақ жылдар бойы қажырлы еңбек етіп, Қазақстанның дамуына үлес қосқан Мамбетқұл Құрманбай Кендірбайұлын, Бүркітбай Мамырбекті және Зәуре Есенбекке «Еңбегім – еліме» құрмет белгісі медалымен марапаттады.

Кездесу барысында аға буын өкілдеріне жылы лебіздер айтылып, олардың өмірлік тәжірибесі мен ел дамуына қосқан еңбегіне алғыс білдірілді. Қарияларға мерекелік сыйлықтар мен арнайы конверттер табыстылып, шапан жабылып, көңілдеріне қуаныш сыйлады.

Қариялар ҚР Парламенті Мәжілісі депутаты кезінде 2022 жылы Қарттар үйіне газ кіргізіп бергені үшін, үнемі қамқорлық танытып жүретін Қазыбек Исаға Алғыс айтты.

Аға буынға құрмет көрсету – халқымыздың ежелден келе жатқан асыл дәстүрі. Қариялардың өмір жолы мен еңбегі кейінгі ұрпаққа әрдайым үлгі.

«Ақ жол» партиясы барша қарияларды Халықаралық қарттар күнімен құттықтап, зор денсаулық, ұзақ ғұмыр, бақ-береке тілейді.

Шараға Түркістан облысы әкімінің орынбасары Нұрбол Тұрашбек, Түркістан облысы ардагерлер кеңесі төрағасы Жеңіс Мәуленқұл, «Ақ жол» ҚДП Шымкент қалалық филиалының төрағасы Мұхтар Асқарұлы Шымыр, қалалық мәслихат депутаты Асқар Ұласбекұлы Амалбек, филиал төрағасының орынбасары Жамалбек Жора, партияның қалалық кеңес мүшесі Мұрат Шапалай, «Ақ жол» партиясының мүшелері, Сарыағаш аудандық мәслихатының депутаты Әшімхан Барат, кәсіпкер Бақдәулет Мәлім және тағы басқа да партия белсенділері қатысты.

«Ақ жол» партиясы Шымкент қалалық филиалы баспасөз қызметі

ҚАЗАҚТЫҢ МҰҢЫ МЕН ШЫНДЫҚТЫҢ ЖЫРЫ – «ҚАЗАҚ ҮНІ» ГАЗЕТІНЕ ЖАЗЫЛЫҢЫЗДАР!

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

«Қазпошта» арқылы жазылу бағасы:

1 жылға	қала үшін	ауыл/аудан үшін
	5750,88 тенге	5974,32 тенге

Мекемелер ТІКЕЛЕЙ ЖАЗЫЛУҒА болады

Газетке 1 жылға тікелей жазылым – 5 000 теңге.
100 данаға 1 жылға тікелей жазылым – 500 000 теңге.
1000 данаға 1 жылға тікелей жазылым – 5 000 000 теңге.